

૨૮૩૬

દુઃખમા દિલાસો.

ને

વિપત્તિમા ધિરજ.

રચનાર

આજા લલ્લુ કાલીદાસ મહુવાકર,

તે

છપાવિ પ્રકટ કરનાર,

પારેખ ગોવિંદજી ન્હાનજી યુકસેલર,

અને

વેારા, હરિલાલ ધનશંકર.

રૂચિરા છંદ.

જે જન સપત્તિમાં સુખ માની, છડી જતા નથિ સંસારે,
સુખ દુઃખ સરવે સરખુ ગણિને, વિપત્તિમાં હીંમત ધારે;
રણક્ષેત્રે રિપુથી લડતાં જે ભય ધરિ મનમાં જે નવ ભાગે,
તે નર ત્રિભોવન તણા તિલકનો દુનિઆમાં દાવો માગે. ૧

મુખ્યર્થ :

દ્વેષિ પ્રીટીંગ પ્રેસમાં સેમ્યુઅેલ લાઇમ પ્રીટરે છાપ્યું છે.

સંવત ૧૯૪૨-સન ૧૯૮૬.

કિંમત ૮ આના.

દુઃખમા દિલાસો ને વિપત્તિમાં ધિરજ.

રચનાર

ઓઝા લલ્લુ કાલીદાસ મહુવાકર,

તે

છપાવિ પ્રકાશ કરનાર,

પારેખ ગોવિંદજી ન્હાનજી બુકસેલર,

અને

વોરા, હરિલાલ ધનશંકર.

કૃત્તિશા છંદ.

જે જન સંપત્તિમાં સુખ માની, છડી જતા નધિ સંસારે,
સુખ દુઃખ સરવે સરખુ ગણિને, વિપત્તિમાં હીમત ધારે;
રણક્ષેત્રે રિપુથી લડતાં જે ભય ધરિ મનમાં જે નવ ભાજે,
તે નર ત્રિભોવન તણા તિલકનો દુનિઆમાં દાવો માજે. ૧

મુખ્યધ્ધ:

ફાઈ પ્રીટીંગ પ્રેસમાં સેમ્યુઅલ હાઇમ પ્રીટરે છાપ્યું છે.

સંવત્ ૧૯૪૨-સન ૧૯૮૬.

કિંમત ૮ આના.

સને ૧૮૬૭ ના આક્ટ ૨૫ પ્રમાણે આ છુક પ્રસિદ્ધ
કરવાનો હક પ્રક્ટ કર્તાઓએ પોતાને સ્વાધીન રાખ્યો છે.

અર્પણ પત્રિકા.

સાહેબજાદા શ્રી.

સુલતાન મહમદ ખાનજી રોહિર ખાનજી ગ્રાં જુનાગઢ.

આપે ગુજરાતિ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી સારૂં જ્ઞાન
મેળવ્યું છે, અને સ્વદેશિઓનું હિત કરવું

એ આપના અંતઃકરણમાં ઉત્તમ વિચાર

રમણ કરી રહેલ છે, જેથી આપ

સાહેબને આ લઘુ ગ્રંથ

અરપણ કરવામાં

આવે છે તે

સ્વિકારશે।

જ.

અમે છીએ. રચનાર તથા પ્રમટ કરનાર.

દોહરો.

દેશ કુઃખથી દિલ તપે,
સ્વદેશની સરસાઈ;
ગુજરાતી ગુણિયલ હિરો,
મહિમાં છે મણિબાઈ. ૧

પ્રસ્તાવના.

દોહરો.

હીંમત વિણ હલકો ગણો, જનને વાર હજાર;
ઉત્તમ નર એ નહિં કદી, વાનર નર નિરંધાર. ૧

બાણ દિવસથી મારા મનમાં એક વારતા રચવાનો વિચાર હતો. પ્રથમ હું “સૌરાષ્ટ્રદર્પણ”માં કવિતા રચીને મોકલાવતો હતો, તે તેના અધિપતિને પસંદ પડતી તેથી વારંવાર તે પત્રમાં મારી કવિતાઓ દાખલ થતી. એક વખત તે પત્રના અધિપતિ સાહેબની કાંઈક ગદ્યમાં લખાણ મોકલવું એવી ફરમાશ થવાથી મેં આ વારતા રચવાનો નિશ્ચય કર્યો. વારતા ખનાવી ને હું છુટક છુટક તે પત્રમાં દાખલ થવા મોકલતો, સુભાગ્યે તે વાત તેને પસંદ પડવાથી તેણે પોતાના પત્રમાં દાખલ કરી. આ વારતા લગભગ આખી તે પત્રમાં છપાણી છે. તે વારતા મજાકુર પત્રના ગ્રાહકોને પસંદ પડવાથી જુદી છપાવવા માટે મને બાણ સંજનનોએ પત્ર લખી સલાહ આપી; તેથી થોડા ફેરફાર સાથે મારી છુટક છુટક કવિતાઓ દાખલ કરીને આ વારતા તૈયાર કરી છે.

આ વાત વિપત્તિના વખતમાં હીંમત રાખત વિષે છે. હીંમત રાખવાથી શા શા ફાયદા થાય છે, તે મેં મારી યથાશક્તિ પ્રમાણે દરસાવવામાં કસુર રાખી નથી. આ સંસાર જેમાં દરેક માણસને વિપત્તિ પોતાના પાસમાં લે છે. માસમાં પડ્યા પછી કાયર માણસ ગભરાઈ જાય છે, પણ જે ખરો હીંમતવાન ને શાની છે તે કદી અકળાતો નથી. તે તો કમર

કસીને વિપત્તિની સામો થાય છે. તેથી વિપત્તિ તેને નહીં શકતી નથી. માટે મારા સ્વદેશી ભાઈઓને મારી નાશ વિનંતિ છે કે તેઓએ વિપત્તિમાં હીંમત રાખતાં શીખવું. જેથી આપણા ભરત-ખંડનો પુનરોદ્ધાર થઈ પાછો સજીવન થાય; અને આપણે દિન પ્રતિદિન વધારે સુખ મળે ને આપણે આબાદ થઈએ.

પત્રના અધિપતિ સાહેબો! આપને મારી વિનંતિ છે કે તેઓ પોતાની ટીકાનાં તીક્ષણ બાણો આ પુસ્તક ઉપર ફેંકી સાક્ષરતાની દ્રોણે યોગ્ય વિવેચન કરી ગુણ દોષ બતાવશે જેથી-હવે પછી શૈક્ષી શી કરવી તે સંબંધી મને જ્ઞાન થાય.

તા. ૧ લી માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૬.

મુઠ માંડવધાર. } લીં ઝોઝા લલ્લુભાઈ કાળીદાસ.
મગણે ગઢડા. } મહુવાકર.

દુઃખમાં દિલાસો

ને

વિપત્તિમાં ધિરજ.

આ સંસારમાં રહેનારાં તમામ મનુષ્યોને એકવાર વિપત્તિની જગમાં વિઠાવું પડે છે. કોઈને વિપત્તિનો પાશ થોડો નાંખે છે, ને કોઈને વધારે પણ નાંખે છે. વધારે પાશથી વિંટાએલો માણસ ઉરમાં અકળાઈ જઈને ગમે તેમ કરવાનું ધારે છે, અગર પોતે આવા દુઃખદાયક વિપત્તિના પાશમાંથી છુટો થવાનોજ નથી, એમ વિચારી આ અસહ્ય વિપત્તિમાંથી મોકલો થવા માટે પોતાના વાહાલા આત્માને પણ તણ દે છે. આ રીત કાંઈ સુઝ માણસની નથી. કારણ કે દરેક મનુષ્ય આ સંસારમાં જન્મ યથા પછી થોડો અથવા ઘણો વિપત્તિનો ભોગ થઈ પડે છે. વિપત્તિ આ જગતમાં કોઈ પણ માણીને છોડતી નથી. હવે વિપત્તિથી ઘેરાએલા તમામ મનુષ્યો હિંમત આણી તેના સામે ન થતાં કાયર થઈ બેસી રહે, ને વિપત્તિમાંથી

છુટો થવા કાંઈ પણ ઉપાય કરે નહીં, તો તેના ઉપર વિપત્તિ પોતાનું જોર વધારે ચલાવીને આવા માણસને અકળાવે છે. પરંતુ તેમની સાથે બથબથ આવી ટક્કર ઝીલે તો તે પોતાની મેજેજ કાયર થઈ પાછી હરેછે. વિપત્તિની સામે થઈ તેને નસાણી મૂકવાને અમુદ્ય ને તિ-ક્ષણ હથીઆર ધીરજ છે. ધીરજથી વિપત્તિ હમેશાં કાયર છે, ને તેનાથી બીને છેદી નાસતી ફરે છે. પણ આવી રીતે હીંમતરૂપી હથીઆર ભીડી સામે થયું એ કામ જ્ઞાતાનું છે; અજ્ઞાન મનુષ્યો તો તેની સામા મૂળથી થતાજ નથી; કારણ કે તે તો પોતાની અણસમજથી એમજ ધારે છે કે વિપત્તિ ચિરકાળ આપણી પાસે રહેશે. તે કદાપી ખસવાની નથી, એમ વિચારી તે મનુષ્ય તેની સામે થતો નથી તેથી વિપત્તિનું જોર તેના ઉપર વધારે ફાવે છે.

સવૈયા એકત્રીશા.

અવનીતળ અવતાર ધર્યો પણ, આર્ણવ^૧ આ તરવો સંસાર,
હીંમત વિણ કો પાર પડે નહિ, એ નિશ્ચય ઉરમાંહી ઉતાર;
મા'ન શત્રુ વિપત્તિ વસે છે, નરનારીને દુઃખ કરનાર,
ધંધરદત્ત ગણી મુખ દુઃખ, ન હીંમત વિપત્તિમાં જન હાર;
કાળ ચક્ર પેઠે વિપત્તિનું, ચક્ર ભમે છે આ સંસાર,

એકવાર સર્વે પ્રાણી એ, ચક્ર વિષે આવી જનનાર;
 હીંમતવાન મુઝાઈ જાય છે, ધીરજ કો વિરજો ધરનાર,
 ઇશ્વરદત્ત ગણી સુખ દુઃખ, ન હીંમત વિપત્તિમાં જન હાર. ૨
 હીંમત છુટે તેમ વધારે, વિપત્તિ આવીને નડનાર,
 દુઃખ અતિશય આવી આપે છે, હિંમત વિણ તે નહીં હડનાર;
 માટે હીંમત ધરવી હૈયે, મુઝાવું મનમાં ન લગાર;
 ઇશ્વરદત્ત ગણી સુખ દુઃખ, ન હીંમત વિપત્તિમાં જન હાર. ૩
 મહત જનોને પડી વિપત્તિ; તે તું તારા મનમાં ધાર, '
 તારે માથેઆજ નવી નહિ, એ વિચાર ઉરમાંહી ઉતાર;
 વિપત્તિથી તે જન કયમ છુટ્યા, એ વિચાર કર વારંવાર,
 ઇશ્વરદત્ત ગણી સુખ દુઃખ, ન હીંમત વિપત્તિમાં જન હાર. ૪
 હિંમતના હાથેઆર ધરીને, તે વિપત્તિ સામા લડનાર,
 કોઈ પ્રકારે કષ્ટ પડે પણ, રણુથી પાછા નહીં હડનાર;
 તો તેને અંતે સુખ આવ્યું, અફળ જતો અટક્યો અવતાર,
 ઇશ્વરદત્ત ગણી સુખ દુઃખ, ન હીંમત વિપત્તિમાં જન હાર. ૫

હિંમત હારવાથી કામ થતું નથી. જો હિંમત રાખી;
 વિપત્તિ સામા થયું તો તે આપણી પાસે રહેવાની નથી;
 દરેક વસ્તુ આ દુનિઆમાં કાંઈ અચળ રહેવા આવી નથી,
 એ હમેશાં યાદ રાખવું કે, કાળચક્ર હમેશાં ફરતું ફરે છે
 તેમ વિપત્તિ પણ ફરે છે. સંસારની ઘટમાળ એવી છે કે
 સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ મળે છે. આ સં-

સાર એક શુરવીરનું સમરાંગણ છે. તેમાં વિપત્તિરૂપી મહાન્ શત્રુ હથીઆરખંધ ઉભો છે. જો આપણે તે શત્રુથી જરા ડરશું તો તે આપણને જાંપીને બેસવા દેશે નહીં. પરંતુ મરાણીયા થઈ તેમની સામા ધસીએ તો તેનું બળ કાંઈક ઝાઝું થાય છે, અગર બીલકુલ નાશ પામે છે. હીંમત-રૂપી એક વિપત્તિનો મોઢામાં મોઢો દુશ્મન છે. હીંમતથી તે નાસતી ફરે છે. માટે વિપત્તિના વખતમાં હીંમત હારવી એ કામ કાયર માણસનું છે. માટે દરેક મનુષ્ય ભાઈએએ વિપત્તિ પડે કે તુરત હીંમતનું હથિયાર પકડી ઝટ લઈને તેની સામું લડવા ઉડવું. વિપત્તિ એ દુઃખદાઈ છે. માટે લડ્યા સિવાય છેટે ખસતી નથી, માટે વિપત્તિ પડે તે વખતે ન અકળાતાં ધીરજ રાખવી એ મહત્ત્વ કાર્ય છે.

કુંટળીયા છંદ.

વિપત્તિમાં હીંમત કદી, હારો નહીં જરાય,
 હીંમતથી દુઃખો હઠે, સુખ શરીરે થાય,
 સુખ શરીરે થાય, જો નહીં હીંમત હારે,
 દુઃખ દૂર સહુ થાય, હોય મન હીંમત ત્યારે,
 દુઃખ આવે સહુ શીર, તોય હીંમત નવ હારો,
 સુખી થશે જગમાંહી, વિપત્તિમાં હીંમત ધારો. ૧
 પાંડુ સ્ત્રી પંચાળીએ, હીંમત રાખી મન,
 ચિર તાણ્યા ચોંપે કરી, હેતે દુરયોધન,

હેતે દુરચોધ્ધન, તોય હીંમત નવ હારી,
લાજ ગઈ નહીં લેશ, સતી કે'વાણી નારી,
સા'ય કરી શ્રીકૃષ્ણ, જો મને હીંમત ધારી,
લાંછન નાવ્યું લેશ, પાંડુની સ્ત્રી પંચાળી.

૨

દશરથ સુત શ્રી રામને, કાડયા વનની માંય,
સાથ સતી સીતા લઈ, મુઝાણા નવ કાંઈ,
મુઝાણા નહીં કાંઈ, જો મને હીંમત રાખી;
થયું સીતાનું હરણ, તોય હીંમત નવ નાંખી*
માર્યો રાવણ રાય, હીંમતે લીધી નારી,
હીંમત રાખી મન, સૂત દશરથ બલિહારી.

૩

હરીશ્ચંદ્ર ભૂપાળને, દુઃખ પડ્યું દીલમાંય,
રાજપાટ સર્વે ગયું, પાસે ન રહ્યું કાંય,
પાસે ન રહ્યું કાંય, અતી દુઃખ દીલે આવ્યું,
વેચાણો નીચ ઘેર, નામ નીચુંજ ધરાવ્યું,
મુવો સુત રોહીતાશ્વ, તોય હીંમત નવ હારી,
મુખિ થયો જગમાંહિં, હિંમત હરિશ્ચંદ્રે ધારી. ૪.
નળ નૃપ નિજ નારી લઈ, વસ્યો અરણ્યમાં ઇવાસ,
દુઃખ દિલે અતિશય પડ્યું, તોય ન પામ્યો ત્રાસ,
તોય ન પામ્યો ત્રાસ, ભઠકિયો વનમાં ભારે;
રહ્યો અચોધ્યા માંય, તોય હીંમત નવ હારે,

* છોડી. ૧ વગડામાં.

બધી કાળિ થઈ કાય, તોય હીમત ધારી,
 વસ્યો અરણ્યમાં વાસ, લઈ નળ નૃપ નિજ નારી. પ
 અસલના વખતમાં મોઠા પુરૂષોને માથે પણ વિપત્તિ
 ખડવામાં કસર રહી નથી. પણ સર્વે મહાન પુરૂષો હીમતથી
 પાર પડી જ્ય પામ્યા છે, તો તેઓના નામ આજ આપણે
 પુજ્યભાવથી યાદ કરીએ છીએ. વિપત્તિમાં હીમત રા-
 ખવાથી કેવું સુખ મળે છે. તે નીચેની વાત ઉપરથી સંપૂર્ણ
 સમજશે. માટે દરેક મનુષ્ય ભાઈઓએ વિપત્તિમાં હીમત
 હારવી નહીં.

અમદાવાદ શહેરમાં અસલના વખતમાં એક વિમળશા
 નામે વાણીઓ રહેતો હતો. તેની પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય હતું
 તથા ગામમાં શ્રીમંતાઈના પ્રમાણમાં લાજ-આખર પણ
 સારી હતી. તેની દાલત એટલી બધી હતી કે તેની સાત
 પેઢી સુધી પણ ખરચતાં ખૂટે તેમ નહોતું. તેને એક દિ-
 કરો હતો, તેનું નામ નેમચંદ હતું. આ પુત્ર તેને
 ઘરપણમાં પ્રાપ્ત થવાથી તથા એકજ હોવાથી પોતાની શ્રીમં-
 તાઈના પ્રમાણમાં તે લાડકવાયો હતો. તેને તેણે લહાવો
 લેવાના કોડથી બચપણમાં પરણાવી ઘણું દ્રવ્ય ખરચ્યું.
 હતું. જનમાં સેંકડો માણસ તેડી જઈને તથા મોઠા વરાકરીને
 તથા તાંસકનાં લાણાં કરી કીર્તિ મેળવવાની લાલચે
 લાખો રૂપિયા ખરાબ કર્યા હતા. યજ્ઞી દારૂ ઉપર દેવતા

મૂકવાનું કાંઈ બાકી રાખ્યું ન હોતું. હજારો રૂપિયા દારૂ-
ખાનામાં ખરચી નાંખ્યા, એકનો એક દિકરો વળી પોતે
પૈસાદાર એટલે નાતમાં ઉજળા થવું એમાંજ પોતાનું
કર્તવ્ય ગણી આટલો બધો ખરચ કર્યો હતો, ને ખરચ
એટલો બધો હતો કે તેનો હિસાબ ગણતાં છેવટે પોતા-
નો પુંછનો ચતુર્દાશ આવી રહ્યો હતો. એ રીતે લાડકડા
નેમચંદના વિવાહને લડાવવામાં કાંઈ મણા રાખી નહીં.
બચપણમાં બાળલગ્ન કરવાથી તથા એકનો એક લાડક-
વાલો દિકરો હોવાથી તેના જન્મારાનું ખરા સુખનું
સાધન જે વિદ્યા તે આપવામાં ડોસો પછાત રહ્યો હતો.
પરણવા અગાઉ જે કાંઈ તે ગામડી નિશાળના પંડ્યા.
પાસે સંધ્યા બારાખડી વગેરે શીખ્યો હતો તેથી વધારે
જાણતો ન હતો. કારણકે લગ્ન થયા પછી ડોસાએ પોતાના
દિકરાને નિશાળે મૂક્યો નહીં. એવા વિચારથી કે આપ-
ણી પાસે અસંખ્ય દોલત છે, તે કદી સાત પેઢી સુધી
ખુટવાની નથી; માટે પોતાના લાડકવાલા છોકરાને ભણવા-
ની ફિકરમાં નાંખવાને તેના મને કબુલ કર્યું નહીં. તે
ડોસાને ફક્ત એટલી સમજણ હતી કે ભણવાથી મહેતા-
ણની બીકે છોકરું ફિકરથી લેવાઈ જાય છે. મારે ક્યાં
સાતપાંચ છેકે બીજાને જોઈને મારી આંખ ડારૂ. તેના વિ-
ચાર ઉંચી કેળવણી વિરૂધ્ધ હતા. તે વખત ઉંચી કેળવ-

ણી આજની પેઠે કોલેજમાં કે બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે મેળ-
 વી શકાતી નહીં. ફક્ત વાણીઆના દિકરાને તો કક્કે બા-
 રાખડી, કાગળ, ખત, નામાં, લેખાં વગેરે આવડે તો તે
 ઉંચી કેળવણીજ હતી. એટલું ભણ્યા પછી દુકાનના વ-
 હીવટમાં નાંખે એટલે તેમાં થોડા વરસમાં સારી માહેતી
 મેળવી હુશીઆર થાય. પણ આટલી કેળવણી એ કોસા-
 એ તે નેમચંદને આપી નહીં. તેણે પોતાના રીઠા વિચા-
 રથી છોકરાના સ્વાર્થ સામું ન જોતાં પોતાની ચળીત લ-
 ક્ષ્મીને અચળ ગણી તેના વહાલા પુત્ર નેમચંદને ભણા-
 વ્યા ન હોતો. નેમચંદ જ્યારે બાર-તેર વરસનો થયો
 ત્યારે તેનો વહાલો પિતા વિમળશાહ શરીરે વ્યાધી થવા-
 થી દેવલોક પામ્યો. નાની ઉમરનો નેમચંદ તથા તેની
 તરૂણ સ્ત્રી ઉપર ઘરનો બધો કારભાર આવી પડ્યો. પોતે
 દુકાનમાં માહિતગાર ન હોવાથી વાણીતરેને જોરીતે પોતાના
 બાપે જે કામ સોંપ્યું હતું, તે રીતે નેમચંદ પણ વિ-
 શ્વાસથી સોંપી દીધું હતું, તથા પોતાનો બાપ જીવતાં જે
 પગાર નોકરને મળતો તેજ નીમે પગારથી બધા નોકરને
 રાખ્યા. તેમાં પોતે નાની ઉમરનો હોવાથી ફરફાર કયા
 નહીં; સુનીમ વગેરે વાણીતરે શેઠ નાનો હોવાથી તેની
 દોલતવડે પોતાનો ખજાનો તર કરવા લાગ્યા. કહેવ છે કે
 “ધણીવિનાનાં સુનાં ઢોર” એ રીતે સર્વ ગડગડ ઘાટ

ચાલવા લાગ્યો. પરદેશખાતે વહાણો મોકલે તેમાં મુની-
 મ મરણ મુજબ માલ ભરે, હાંમલ રહેતો પોતાના ઘર-
 ખાતે રાખે, ને જે ખોટ જાય તે શેડના નામથી ઉગારે.
 આવા નિમકહરામ નોકરોથી દ્રવ્યનો છેડો આવ્યો. પ્રિય
 પાંચનાર ! આવા નિમકહરામ માણસોથી દેવની શિદ્ધિનો
 પણ નાશ થાય તો મનુષ્યના શા આશરા ! થોડા વખ-
 તમાં ઘાયુંખરૂં નાથું ઉડી ગયું, ફક્ત દુકાનખાતે થોડી
 સીલક તથા ઘર ખોરડાં હતાં તેજ રચ્યાં, વાણીતરોએ
 નેમચંદને બંધી હકીકત સમજાવી જણાવી દીધું કે હવે
 દુકાન ઉપાડી વ્યાપાર બંધ કરવો એમાં લાલ છે. આ-
 થી નેમચંદ દુકાન આઠોપી રહેલા રૂપિઆ એક વેપારી
 ને ત્યાં વ્યાજે મૂકી તેમાંથી કરકરસ કરી ગુજરાન ચ-
 લાવવું એવો મનસાથે નિશ્ચય કર્યો. આવા વખતમાં તે-
 ની મા અચાનક મંદવાંડથી મર્ણુ પામી. શેડનું ઘર અસ-
 લનું મોટું નામ પ્રમાણે નેમચંદને ઉત્તર કાર્ય
 કરવું પડે તેમાં ચાલે નહીં. જો તે પ્રમાણે ન કરે તો
 શેડરમાં ઘરની આખરૂ જાય. વળી નાતના લોકો આવી
 કહેવા લાગ્યા કે તમારા ઘરની આખરૂ પ્રમાણે તમારે
 ખરચ કરવો જોઈએ. આથી નેમચંદ ઘર, દુકાન વગેરે
 ઘરેણે મૂકી ઉત્તરકાર્ય ભપકાથી કર્યું. તથા બાપદાદાના
 નામને જીના રિવાજ પ્રમાણે હિણુપત લાગવા દીધી

નહીં. હવે પછી તેની પાસે જે રૂપિઆ વેપારીને ત્યાં
 વ્યાજે મૂક્યા હતા તે સિવાય ગુજરાન ચલાવવાને બીજા
 કાંઈ પણ આધાર ન હોતો. ફક્ત સ્ત્રી પુરૂષ બંને જ-
 ણાંજ ઘરમાં હતાં. બીજું વૃદ્ધ માણસ એકે નહોતું
 તેનાં સગાં સંબંધી જેઓ તેના સારા વખતમાં હાજર
 કરતા હતા રહેતા તે હવે આડ દહાડે પણ તેને ઘેર
 આવતા ન હોતા. બંને માણસ સાધારણ કુટુંબની મા-
 ફક કસરથી દિવસ ગુજરતાં હતાં. તેને થોડાજ ખર્ચ હતી
 કે આપણી ઉપર દુઃખનું સખત વાદળ ફરી વળવાનું છે.
 ખર્ચ ન હોવાથી તરૂણ સ્ત્રી પુરૂષ આનંદમાં દિવસ ગુ-
 જરતાં હતાં. તેના કમનસીબે જે ઠેકાણે તેણે રૂપિઆ
 વ્યાજે મૂક્યા હતા, તે વ્યાપારીને વ્યાપારમાં ખોટ જવાથી
 ફકાન બંધ કરી દેવાળું કાઢ્યું, તેથી નેમચંદના તમામ
 રૂપિઆ તેની પાસે ખોટ થયા. આ રીતે પોતાના ગુજ-
 રાનની દારી અચાનક દાહ લાગવાથી બળીને તુટી ગઈ
 તેથી તરૂણ સ્ત્રી પુરૂષ દુખીયારા બન્યાં. ગુજરાન શી રીતે
 ચલાવવું તેનો એકે રસ્તો મુઝ્યો નહીં, કારણ કે ને-
 મચંદ બહુ બણેલો ન હોતો, તેમ પોતે શેડનો દિકરો
 થઈ કોઈની હલકી નોકરી કરવા જાય તે પણ એક તેના
 મનથી શરમાવા જેવું હતું. કારણ કે પોતેજ ધનાઢ્ય
 માખાપનો દિકરો જેણે દુઃખનું નામ પણ સાંભળેલ

નહીં, તો આવું દુઃખ ભાળેજતો હોયજ શાનું ? તે આવા
 વિપત્તિના વખતમાં હલકી નોકરી કરી તે નોકરનું નામ ધા-
 રણ કરે એ તેના મનથી વ્યાજબી લાગ્યું નહીં. તેથી પો-
 તા પાસે થોડા પૈસા હતા, તેનો માલ ગામમાંથી લાવી
 તેણે નાના પાયા ઉપર વ્યાપાર કરવા માંડ્યો. પણ જ્યાં દશા
 અવળી હોય ત્યારે મનુષ્યના દરેક પ્રયત્નો ઘણું કરી
 નિષ્ફળ જાય છે. આ રીતે નેમચંદને પણ થયું. નાના
 વ્યાપારમાં પણ તેને થોડી ઘણી ખોટ જવા લાગી. પો-
 તાના સસરા તરફથી કાંઈ મદદ મળવાની તેને આશા
 હતી ખરી, પરંતુ પોતાની સ્ત્રીનું કરીઆવરનું ઘરેણું
 માણુ આ વખત વેચીને ખાઈ ગયો હતો; તેથી સાસરા
 પાસે જઈ મદદ માગતાં તે શરમાતો હતો. જો કે તેનો
 સસરો એ ચાર વરસથી વેપારમાં સાધારણ કમાણી
 કરી કાંઈક પૈસાવાળો થયો હતો, પણ તેનામાં એવાં
 ગૃહસ્થાઈનાં લક્ષણ ન હોતાં કે તે સારા આવકાર
 સાથે તેને મદદ આપે. ગર્ભશ્રીમંતતાઈ તેણે સાધારણ કમા-
 ãણીથી મેળવેલ. પૈસાથી થએલ શ્રીમંતતાઈ એક નામમાં,
 ખપે, પરંતુ તેનાં લક્ષણો જુદાં હોય છે. ગર્ભશ્રીમંતનું
 મન કુદરતેજ ઉદાર હોય છે, ત્યારે તેનું મન કુદરતે
 લોભી હોય છે. આ કારણથી તેવા લોકો ગમે તેવા શ્રી-
 મંત હોય, તથાપિ સગાકુટુંબીની સંભાળ રાખી શકતા

નથી. આવી રીતે નેમચંદ જો મદદ માગી હોત તો થાત. પણ નેમચંદ તો પોતાથી થતો ઉદ્વેગ કરતો. આવી રીતે બે ચાર વરસમાં કાંઈ પણ તેને પ્રાપ્તી ન થતાં ઉલટો ખાંચમાં પડ્યો. ઘર તથા દુકાન ગીરો રાખનારની મુદત પૂરી થવાથી ઘર વગેરે કબજે લેવા નેમચંદ પાસે માગણી કરી. વગર આનાકાનીથી વરખાર ખાલી કરી સ્ત્રી પુરૂષ ગામમાં એક ઘર ભાડે રાખી ત્યાં રહેવા ગયાં. હવે બંને જણાં મોટા વિચારમાં પડ્યાં. હવે શીરીને આપણું ગુજરાન ચલાવવું તથા ક્યાં જવું. આવો વિચાર બંનેના મનમાં ઉઠ્યો. તેમણે નક્કી કર્યું કે હવે તો ગામમાં કોઈનું ગમે તેવું કામ નીતિથી કરી પેટ ભરવું. જુઓ વિપત્તિ ને જુઓ દુઃખ ! તરૂણ સ્ત્રી પુરૂષને સ્વપ્નું પણ નહીં આવ્યું હોય કે આપણી સ્થિતિ આવી ખરાબ થશે. બંને જણાં સારા માણસને ત્યાં કામ કરવા પેટ વડીએ રહેવા ગયાં. બલા માણસે તેમને રાખ્યાં. પણ ત્યાં કામ બહુ હોવાથી નેમચંદની શાણી સ્ત્રી અકળાણી. ખરે ! સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ બહુજ પોચો હોયછે. તેણે પોતાના સ્વામીને એકાંતે કહ્યું; કે મારાથી અગણિત કામનો ઢરડો થતો નથી, મારો વિચાર એવો છે કે આપણે બંને જણાં મારા બાપને ત્યાં જઈએ. તે હાલ સારી હાલતમાં હોવાથી આપણી ચોગ્ય ખરદાસ્ત લેવાને ચૂકશે નહીં. આ વાત નેમચંદને આણગ-

મતી હતી; કારણ કે સાસરે રહેવું એ તેના સમજવામાં
સારું ન હતું. તેથી પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે આપણી માયા
આપણાથી વિમુખ થઈ ત્યારે હવે આપણને કોઈ
ઉભાં રાખશે નહીં. આ વખત એવો આવ્યો છે
કે આપણને કોઈ સહાય થશે નહીં. ખમાખમા કરીને
જેઝો આદરસત્કાર આપતા તે પણુ હવે આપણી સામુ
જોનાર નથી; માટે મારું કહ્યું માનીને અહીં રહીને ગુજ-
રાન ચલાવવું એ ઉત્તમ માર્ગ છે.

દોહરા.

પીતરાઈ પડતી વિષે, કદી સગા નવ થાય;
વાત વદવૌ શું અન્યની, કરશે નહી કદિ સા'ય. ૧
પડે જેહના પંડપર, એ બોગવશે આપ;
બીજાં જન હસિને કહે, પેલા ભવનાં પાપ. ૨

આવું સાંભળી તે બોલી સ્વામીનાથ ચાલો તો ખરા,
પછી જે થશે તે ખરું. તેમચંદ ન જવાનો ઘણો આ-
ગ્રહ કર્યો તે છતાં જ્યારે તેનો ઉપાય સ્ત્રીહઠ પાસે ન રહ્યો,
ત્યારે તેમણે ભાતુંપોતું કરી જવાની તૈયારી કરી. “તેમને
પોતાનું વહાલું શહેર છોડતાં કે જ્યાં તેણે ઘણા દિવસ
સુખમાં નિર્જમન કરેલા, ને દુઃખનું નામ જાણેલજ નહીં;
તે તજી જતાં તેમને કેટલી દીલગીરી થઈ હશે ? તે વિ-

ચાર વાંચનારની મુનસફી ઉપર સોપું છું.” તે પોતાનું વહાલું શેહેર છોડતાં છાતીફાટ રોવા લાગ્યો. તેની સ્ત્રીની હોંમત છૂટી જવાથી તે બિચારી ધુશકે ધુશકે રોઈ. ઘણી વખત દીલગીરી કર્યા પછી પ્રમુની જેવી ઇચ્છા એમ વિચારી ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં બે ચાર દિવસમાં તેણી તે સ્ત્રીના પિતાને ગામ આવી પહોંચ્યાં. ગામને દરવાજે તેમણે રસ્તાનાં બગડેલાં લૂગડાં ઉતારી સારાં લૂગડાં સાથે હતાં તે પહેરી લીધાં, અને ગામમાં ગયાં. નેમચંદ સસરા, સાસુ તથા બીજાં સગાંવાહાલાંને તેમજ આડોશીપાડોશીને મળ્યો, તેની સ્ત્રીને પણ ઝાઝે દહાડે પિય. રીયાંતો મેળાપ થવાથી સહુને હળીમળી ખુશી થઈ. રાત્રે બંને જણાં વાળુ કરીને સુઈ ગયાં. બે ચાર દિવસ થયા એટલે નેમચંદની સ્ત્રીને તેના બાપે અહીં આવવું શા કારણથી થયું, તે સંબંધી વાત વિગતવાર કહેવા કહ્યું. તેણીએ ઘણીજ લાચારીથી જણાવ્યું કે મારા પતિને હમણાં વ્યાપારમાં ખોટ જવાથી નબળી સ્થિતિમાં આવી ગયા છેએ. માટે તમે અમને અહીંઆં આશ્રય આપી વેપાર રોજગાર કરાવો તો વધારે સારું. એ રીતે કાકાવાલાથી પોતાના પિતાને પોતાની યથાસ્થિત હકીકત જણાવી. સર્વે હકીકત કાન દઈને સાંભળી રહ્યા પછી તેનો બાપ તેને કહેવા લાગ્યો; દિકરી અમે કાંઈ એટલું બધું

તમારું કરજ કાઢ્યું નથી. હું તો તમારી દયા જાણી
 આપીને પણ થાકી જવા આવ્યો. કરોઆવર પણ બસે
 ચારસેનો કર્યો છે; માટે તમારું આથી વધારે દુઃખ અ-
 મારાથી કઢાય તેમ નથી, કારણ કે તુંતો સદાય રોતીજ
 રહી. જો તારે એકલીને અહીં રહેવું હોય તો ખુશીથી
 રહે, પણ મારાથી બંનેનું પુરું થાય તેમ નથી. તુંતો “પેટ
 સમાણી તે હાંડલે સમાય” માટે રહે ને તે ખુશીથી
 જન્ય ને ઘેર જઈ કાંઈક ધંધો રોજગાર કરે. બાકી વધારે
 આપવા લેવાની મારે ત્રેવડ નથી. આ તમામ બોલ ને-
 મચંદ ઉભો ઉભો સાંભળતો હતો, તેની ધિરજ છૂટવાથી
 તેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તોપણ તેણે ત્રિરજ
 રાખી પોતાની સ્ત્રીને એકાંતે જઈને કહ્યું ચાલ હવે હું
 તને અગાઉથીજ કહેતો હતો, પણ તને હોંશ હતી તે
 પૂરી પડી. આ વખતે તેણીની આંખમાંથી ચોંધાર
 આંસુ વહેવાં લાગ્યાં, તે વિચાર કરવા લાગી કે અરે દૈવ !
 મારી દશા તેં આવી કરી. દુનિઆમાં માબાપ જેવું કોઈ
 સગું નથી તેણે પણ મને તથા મારા પતિને રાખવા ના
 પાડી. આવા વિચાર તેના કોમળ અંતઃકરણમાં ઉપરા-
 ચાપરી આવવા લાગ્યા. તેથી છાતીફાટ રોવા લાગી.
 નેમચંદની આંખમાં પણ ઝળઝીયાં ભરાઈ આવ્યાં. તેણે
 પોતાની સ્ત્રીને દિલાસો આપી છાતી રાખી ને રોવાથી

કાંઈ વળવાનું નથી એવું સમજાવ્યું. માટે પંડ સલામત તો બીજે ઘણે સ્થળે જઈને આપણું ગુજરાન ચલાવશું. બીજે દિવસે બંને જણાં રજા માગી ચાલી નીકળ્યાં. નીકળતી વખત નેમચંદની સ્ત્રીને રહેવાને તેનાં માબાપ સમજાવવા લાગ્યાં. તે વખત તેણીએ પોતાના અંતઃકરણથી કહ્યું, હું પતિવ્રતા છું, જ્યાં મારો સ્વામી ત્યાં હું, જે સુખ મેં ચડતી ના વખતમાં તેના તરફથી લીધેલું તે હવે પડતીના વખતમાં પાપણી થઈને તેને તજી તમારે ત્યાં એકલી સુખમાં રહું ? મને એ સુખ નથી જોઈતું. તમારા કરતાં હું મારા સ્વામીને શ્રેષ્ઠ ગણું છું. જ્યાં તેનું થુંક પડશે તે જગાએ હું મારું લોહી રેડવા તયાર છું. આવી રીતે કહી સ્ત્રી પુરૂષ બંને ચાલી નીકળ્યાં. ‘મિત્ર વાંચનાર ! તમે અચરજ પામશો નહીં, કે તેમને સસરે સરખે પણ મદદ ન આપી. પણ વિપત્તિનો વખતજ એવો છે કે તે વખતે આપણો ભાઈ પણ આપણાથી છોટો રહે છે. ત્યારે બીજા સગાંવહાલાંની તો વાતજ શી કરવી ? આ સંસારનો નિયમ એવો છે કે જેના ઉપર પડે તે ભોગવે.’ બંને જણાં વિચાર કરતાં અને આંસુ પાડતાં સડસડાટ ચાલી નીકળ્યાં. ચાલતાં ચાલતાં એક શહેર પાસે પાંચ સાત દહાડામાં આવી પહોંચ્યાં. તેમણે વિચાર્યું કે આ અજાણ્યા ગામમાં બંને જણાં સાથે ક્યાં જઈએ ? આવા

વિચારથી પોતાની સ્ત્રીને ગામ બહાર વડલાનીચે બેસારી પોતે દરવાજે થઈને ગામમાં ગયો. બપોરની સાંજ પડી તોપણ ક્યાંઈ પેટવડીએ કામ કરવા રહે એવું દેકાણું જડ્યું નહીં. સૂર્યાસ્ત થયો ને દિવા વખત થવાથી તે નિરાશ થઈ પાછો ફરતો હતો; એટલામાં તેને ‘ગામના’ દરવાજામાં એક શેઠ મળ્યો, આ શેઠ મોટો લક્ષાધિપતિ હતો, તેનાં વહાણો તેજ રાતે જવા બંદર તરફ સફરે ઉપડવાનાં હતાં. તેણે નેમચંદને જોઈ પૂછ્યું કે ભાઈ તમે કેવી જ્ઞાતે છો ? નેમચંદે વાણીયા છું, તેમ જણાવી પોતાની દુકાનમાં તમામ હકીકત કહી સંભળાવી. શેઠે કહ્યું કે તમારે ચાકરી રહેવું હોય તો મારાં વહાણુ આજ જવે જવાનાં છે, તેમાં એક માણસ કમીછે માટે જો તમે જાઓ તો ખાતું પીતું ને સો રૂપીઆનું વરસ આપીશ. નેમચંદે કહ્યું શેઠ હું ચાકરી અર્થેજ તમારા શહેરમાં આવ્યો છું, પણ મારી સ્ત્રીને હું બાહાર બેસાડી આવ્યો છઉં તેને તેણી આવું. તે હું આવું ત્યાં સુધી તમારા ઘરનું કામકાજ કરશે. શેઠે કહ્યું કે જલદી આવો હું અહીં ઉભોછું, એક કલાકથી વધુ વખત અહીં બેઠો થઈશ નહીં. નેમચંદે ‘વારૂ’ કહી ચાલવા માંડ્યું. શેઠ સાથે વાતચીત કરતાં તથા નોકરી-નો કરાર કરતાં આશરે બે કલાક રાત્રી ગઈ હતી. ને જે વડલા નીચે પોતાની સ્ત્રીને બેસાડી હતી ત્યાં જઈને જુએ તો

તેણે ત્યાં સ્ત્રીને દીઠી નહીં. આથી તે અકળાણે કે રખેને કોઈ જનાપરે મારી નાંખી હોય, અગર રખેને કોઈ ભાગવીને તેડી ગયું હોય. આસપાસ શોધ કરતાં કાંઈ પત્તા લાગ્યો નહીં તેથી તે આશા છોડીને પાછો ગામમાં આવ્યો, અને શેઠને મળી તેની દુકાન ઉપર ગયો. તે બોલ્યો શેઠ મારી સ્ત્રી ત્યાં નથી. ઘણી તપાસ કરી તોપણ પત્તા લાગ્યો નહીં માટે હું જલ્દી જવાને તૈયાર છું. શેઠને ચાકરડીની જરૂર ન હોતી કે તેની સ્ત્રીની ખારીકીથી ખખર પૂછે; તેથી બીજા વાણાતરે બંદર ઉપર જતા હતા તેની સાથે મુનીમને ભલામણ કરી નેમચંદને રવાના કર્યો. બંદર ઉપર આવી સર્વે વહાણમાં બેઠા, ને વહાણ ભર દરિયે સડસડાટ ચાલી નીકળ્યાં.

(હવે નેમચંદ તેની સ્ત્રીને વડલાનીચે બેસારી પોતે ગામમાં ગયો હતો, ને ત્યાંથી જલ્દી જવા માટે વહાણમાં બેઠા તે પેહેલાં, જે ઠેકાણે સ્ત્રીને બેસારી હતી, ત્યાં આવી ગયો; પણ તે ત્યાં નહોતી, એ વાત આગળ આવી ગઈછે.) હવે આપણે તે સ્ત્રીને બેસારી ગયા પછી આગળ શું બન્યું તે જાણવા આકાંક્ષા ધરાવીએ છીએ. પોતાની સ્ત્રીને બેસારી નેમચંદ બપોરે ગામમાં ગયો, ત્યાર પછી બે ચાર કલાક જતાં પણ આવ્યો નહીં; તેથી તે સ્ત્રીને ઉચાટ થવા લાગ્યો. સાંજ પડવા આવી તોપણ બિચારી રાહ જોતી બેઠી

હતી. આખરે અંધારૂં થતાં પણ જ્યારે પોતાનો સ્વામી ન આવ્યો ત્યારે તેને મુઝવણ થઈ, ને અત્યંત ક્રી-
કર કરવા લાગી. પોતાના મનસાથે તરેહવાર વિચાર કર-
વા લાગી કે, રખેને કોઈ ઝેરી જનાવરના ભોગ થયા હોય,
રખેને કોઈ અકસ્માત તેના ઉપર આવી પડ્યો હોય,
રખે ને કાંઈ તુતમાં ફસાણા હોય, અગર કોઈએ ડગાઈથી
મારી નાખ્યા હોય; આવા વિચાર તેના મનમાં ઉપરા-
આપરી આવવા લાગ્યા. તેને થોડીજ ખખર હતી કે, મા-
રો સ્વામી મને પડતી મૂકી વિદેશ જવા વહાણમાં ખેસશે.
તેના મનમાં તો હમાણું આવશે, હમાણું આવશે એમ થતું
પણ તેટલામાં તો સાંજ પડી ગઈ. ત્યારે તેણીના મનમાં
અત્યંત પરિતાપ લાગવાથી તેની છાતી ભરાઈ આવી. પોતે
ઉજડ મેદાનમાં એકલી હોવાથી નીરાશ થઈ હીંમત છોડી
બિચારી સુકુમાર અખળાના મનમાં અત્યંત ખેદ પ્રાપ્ત થતાં
રડવા લાગી. અનેક તરેહનાં મો વાળી વિલાપ કરવા
લાગી. “દિલગીરી થએલી સ્ત્રીએ જ્યારે વિલાપ કરે છે
ત્યારે વિદ્ય માણસનું પણ હૃદય ભેદી નાંખે છે, અને તેને
દયાવાન બનાવે છે.” જે વખત તે સ્ત્રી વિલાપ કરી પોતાની
સ્થિતિનો દુઃખદાયક હેવાલ દયા ઉપજાવે એવા સ્વરથી
રહી સંભળાવતી હતી, તે વખત તમામ વનચરો જે ઠે-
કાણે હતાં તે ઠેકાણે સ્થિર થઈ ઉભાં રહ્યાં. તે વખતે તે

ગામનો ધનાઢય સાહુકાર ત્યાં કાંઈ કારણથી જતો હતો; તે આ દયા ભરેલો વિલાપ સાંભળી તે બાઈ પાસે ઉભો રહ્યો. તેણે સહ્યતાથી પૂછ્યું; 'એન તમારું નામ શું ? તમે કેવી જ્ઞાતે છો ? ને જો તમે માણસ જાત છો તો અહીં આ વખતે શામાટે રડો છો ? આવાં દયા અને પ્યારથી ભરેલાં વચન સાંભળી તે સ્ત્રીને ધિરજ આવી, અને રોતી છાની રહી ગઈ. પાસે ઉભેલા મરદને જોઈ, તેની નમ્ર વાણી સાંભળી પોતાની યથાસ્થિત હકીકત તેની પાસે કહેવા અડચણ ધારી નહીં. તે બોલી ભાઈ હું વાણીયણ છું. હું અને મારો સ્વામી દુઃખના માર્યાં ચાકરી અર્થે અમારા દશમાંથી આવ્યાં છીએ. બપોરે અમે આ સ્થળે આવ્યાં, આવતાં વારને તરતજ મારા સ્વામીનાથ આ શહેરમાં ચાકરી શોધવા અર્થે મને અત્રે બેસારી ગયા છે, તેની હજીસુધી રાહ જોઉં છું, પણ આવ્યા નહીં. હું અહીંઆં એકલી અને વળી સ્ત્રી જાત હોવાથી, રાત્રીનો સમય થવાથી, ગભરાતાં ધિરજ ધારી શકી નહીં માટે રડું છું; એટલામાં અત્રે તમે આવ્યા છો. આવાં દીનતાનાં વચન સાંભળી ભલા શેઠને અત્યંત દયા આવી, તેથી તેણે પેલી સ્ત્રીને કહ્યું 'એન તું મારે ઘેર ચાલ, આ અંધારી રાતે તું અહીંઆં રહી શકીશ નહીં. તું મારી બેન છો માટે તારો સ્વામી જ્યાંસુધી આવે ત્યાંસુધી તું અહીંઆં બેસીશ તો રાત ઘણી જશે ને તું ગભરાઈશ માટે ચાલ.

ભુજંગી છંદ.

મને જાણવો ધર્મનો વીર તારે,
 ન મુંઝા હવે ચાલતું ઘેર મારે;
 કળા ઇશની કો થકી ના કળાઈ,
 હશે માંડી તારે પીયથી જુદાઈ. ॥ ૧ ॥

તારી શોધ કરવા તારો સ્વામી આવે ત્યારે તું જજે.
 આ રીતે શેઠનાં દયા ભરેલાં વચન સાંભળીને તે બાઈને
 ઘિરજ આવી, અને શેઠ સાથે ગામમાં જવા નિશ્ચય કર્યો.
 તેથી તે શેઠની પાછળ પાછળ ચાલી, ને શેઠને કહે બાઈ
 તમે મારા બાઈ છો, સાચાં પીયરના સગા તમે છો, તો
 મારી લાજ તમારા હાથમાં છે. બાઈ !

ભુજંગી છંદ.

ભણું થાય તારું સદા ધર્મબાઈ,
 થશે આ થકી કીર્તિ તારી સવાઈ;
 ન પીરીતણું પીર^૧ ખ્યાડું કરીને,
 મને બેનિ પેઠે ગણી જાજ લૈને. ॥ ૧ ॥

તમારા પરમેશ્વર એકના એકવીશ કરશે. શેઠ તેને
 સંપૂર્ણ ઘિરજ આપી, તેથી શેઠની પાછળ પાછળ પોતાની
 સ્થિતિનો વિચાર કરતી ને પતિ વિચોગનું દુઃખ ધરતી

ચાલી. થોડો વખત ગયા પછી નેમચંદ ત્યાં આવ્યો હતો, તેણે પોતાની સ્ત્રીને દીડી નહીં ત્યારે બહુ તપાસ કર્યો, પણ જ્યારે પતો સરખો પણ ન લાગ્યો ત્યારે તે ગામમાં આવી શેઠને મળી વહાણમાં બેઠો; પણ તેના મનમાં પરતાવો બહુ થતો હતો.

હવે પેલા શેઠને બેચાર છોકરાં હતાં તેથી તેને સાચવવા માટે એક બાઈની જરૂર હતી. શેઠ તેને ઘેર જઈ પોતાનાં છોકરાં સાચવવા રાખી. શેઠાણી પણ તેના ઉપર અત્યંત માયા રાખતી અને જેમ તે રાજી રહે તેવા ઉપાય ચોજતી. આ બહી શેઠાણીની દયાવૃત્તિથી તથા તેના પ્યારથી ત્યાં રહેવું તેને વશનું લાગ્યું નહીં. આ પ્રમાણે કેટલાએક દિવસ ગુજર્યા પણ નેમચંદનો પતો લાગ્યો નહીં.

અહીંઆં જે પેલો નેમચંદ વહાણમાં બેઠો છે તે વહાણો સડસડાટ કરતાં ભરઘરિયે ઘસ્યાં જાય છે. તેવામાં નેમચંદના મનમાં અત્યંત વિચાર થવા લાગ્યો; કે અરે પ્રભુ! મેં મારી સ્ત્રીને અણુઝાઈ કરી કયાં રઝળતી મૂકી! તેણીની ત્યાં શી વસ્ત્રે થઈ હશે?! તે શી રીતે દહાડા કહાડશે; તથા કોના આધારથી તે પોતાના આત્માનો બચાવ કરશે? આવી રીતે વિચારસાગરમાં નેમચંદ ઝોંકાં ખાવા લાગ્યો. તથા ઉપરાચાપરી તેના મનમાં વિશ્વાસઘાતીપણાનો વિચાર થવાથી પરતાવો થવા લાગ્યો.

ઉપેંદ્રવજ્રવૃત્ત.

કરી પ્રતિજ્ઞા વરતાં પ્રિયાને,
તણ હું કોદી ન જઈશ આને;
પિયૂ થઈ પ્યાર જરા ન આવ્યો,
લુટ્યો હું આ ક્યાં તજિ નારિ આવ્યો? ૧

અરે ! મેં શી ભૂલ ખાત્રી, મારે ત્યાં થોડો વખત
રોકાવું હતું, એવો વિચાર તેના મનમાં થવા લાગ્યો;
પણ નિરૂપાય. વિચાર કરે કે ન કરે તોપણ તેનું કાંઈ
ચાલવાનું નહોતું. ભરદરિયે ચાત્રેલાં વહાણો તેને માટે
પાછાં વળે એમ સંભવજ ક્યાંથી ! આથી તેના અંતઃ-
કરણમાં મુંઝવણ થવા લાગી. આખરે તો તે મુંઝાઈ
ગયો, અને આંખમાંથી આંસુ પડવાં લાગ્યાં. આથી કાંઈ
તેનું દુઃખ ઓછું થયું નહીં. ત્યારે તો તે એક નહાના
ખાળકની પેઠે મોઢેથી રડવા લાગ્યો. એકાએક રડવાનો
અવાજ સાંભળી શેઠનો મુનીમ જે વહાણના બીજા ભા-
ગમાં બેઠો હતો તે તેની પાસે આવ્યો, અને તેણે નેમચં-
દને રોકવાનું કારણ પૂછ્યું. આ વખત તેની છાતી એવી
તો ભરાઈ આવી હતી કે તે આશરે બે ઘડી સુગ્રી બોલી
શક્યો નહીં, અને બોલી પણ ન શકે ! એમાં કાંઈ નવાઈ
નથી. કેમકે પોતાની સ્ત્રી કે જેણે ઘણા દહાડા પોતાની સાથે
મુખ દુઃખમાં કહાડ્યા હતા, તથા જે વખતે સર્વે સગાં-

સંબંધીઓ તેથી દુર નાસતાં તથા તણને ચાલ્યાં જતાં હતાં તે વખતે દ્રઢતાથી પોતાની સાથે રહી હતી, તથા હજુ પણ જે સુખ દુઃખમાં સામીલ રહેવાની હતી, તેનેજ જ્યારે પોતે અબુઝાઈ કરી તણ ચાલતો થયો ત્યારે, તેને પોતાની આવી ચાલને માટે પસ્તાવો કેમ ન થાય ? મુનીમે તેને સમજાવી પૂછવા માંડ્યું, ત્યારે નેમચંદ પોતાની હકીકત બધા મુનીમને યથાસ્થિત રહતે રહતે કહી બતાવી. પોતાના દુઃખની વાત કરી રહ્યા પછી રહવા તથા ધ્રુશકા (હસકાં) મુકવા લાગ્યો. મુનીમે તેને સમજાવી છાનો રાખી ધિરજ આપી. આ વખત ગરીબ અને દુઃખીઓના નેમચંદની વહારે ધાનાર બધા મુનીમ વિના બીજું કોઈ હતું નહીં. નેમચંદની પિતક વાત સાંભળી મુનીમને બહુ દયા આવી. તે થોડો બાણેલો છે, બહુ નામું વગેરે માંડતાં આવડતું નથી એમ મુનીમને જણાયાથી તેને દરિયાની મુસાફરીમાં બધે ઘડી અલ્યાસ કરાવી બાણાવી સારેા હુસીયાર બનાવવો, એવો દ્રઢ નિશ્ચય મુનીમે પોતાના મન સાથે કર્યો. જલે જતાં આશરે ચાર પાંચ માસ લાગે તેમ હોવાથી હમેશાં તે બધે ઘડી નેમચંદને બાણાવવા પાછળ મહેનત કરવા લાગ્યો. નેમચંદ પણ તેની પાશે હોંશે હોંશે શીખવા જતો. આટલા વખતમાં નેમચંદ સારી રીતે લખતાં-વાંચતાં તથા નામું-ઠામું માંડતાં શી-

ખ્યો. ભલો મુનીમ તેને હમેશાં સુખ થાય એવા ઉપાય કરતો. આ રીતે સહવાસથી નેમચંદની દીલગીરી કાંઈક આછી થઈ ખરી. ચાર માસ ઉપર થોડાક દિવસ ગયા એટલે વેગજેથી જાવા બંદરનાં ઝાડો દેખાવા લાગ્યાં. સઘળા ખલાસીઓ તથા ઉતારીઓ ઝાડવાં જોઈ અત્યંત આનંદ પામ્યા. વળી દરિયાની લાંબી મુસાફરીથી કંટાળી ગયા હતા, તેથી જમીન જોવાનો વધારે આતુરતા બતાવવા લાગ્યા. એવી રીતે સર્વ વહાણુ ઉપરના માણસો આનંદ પામતા હતા. તે વખત દુઃખીયારો નેમચંદ શોકના સમુદ્રમાં ઝોકાં ખાતો હતો. અહીંયાં પણ તેના મનમાં તરેહવાર વિચાર થયા કરતા હતા, તેની દીલગીરીનો છોકો આવ્યો ન હોતો.

ઉપેંદ્રવજ્રાવૃત્ત.

તથ ત્રિયાને અહીં શું હું આવ્યો,
શું કાળ મારે મુજને ભુલાવ્યો;
વરી શું કીધું પ્રિય મેં પ્રિયાનું,
વહું જઈ ક્યાં દુઃખ આ સમાનું.

૧

આમ વિચારમાં ને વિચારમાં હજી બેઠેલો છે એટલામાં વહાણુ ખાડીમાં આવી પહોંચ્યાં. વહાણુનાગરતાં

અગાઉ ખલાસીઓએ સલામતીની તોપ પાડી, જેથી કાંઠા ઉપરના ખલાસી લોકો ઉતાડીએને ઉતારવા માટે હોડીઓ લઈ વહાણ પાસે આવ્યા. સર્વે મજવામાં બેસી કાંઠે ઉતર્યા. કાંઠે ઉતરતી વખતેના આનંદ સર્વેને ઘણો હતો. પરંતુ બીચારો નેમચંદ તો પત્નીના વિચોગથી હીજરાયા કરતો હતો. તે કાંઠે ઉતર્યો પણ હર્ષિત થયો નહીં. સર્વે મનુષ્યો કાંઠે ઉતર્યા પછી ગામમાં ચાલ્યા. દલાલને ત્યાં જઈને તેઓએ પોતાનો ઉતારો કર્યો, તથા વહાણમાં શું શું માલ ભરી આણ્યો છે તે સરવે વિગત પેલા દલાલને વહાણના મુનીમે કહી સંભળાવી, અને લાવેલો માલ વેચતાં પાંચ-છ માસ થયાઃ એટલા દિવસ તેઓ પેલા દલાલ 'શેઠ'ને ત્યાં રહ્યા, તે શેઠ લક્ષાધિપતી હતો. તેને સંતાનમાં ફક્ત એક જ પુત્રી હતી. સર્વે નોકરો પાંચ-છ માસ શેઠને ત્યાં રહેવાથી નેમચંદના રૂપે તથા તેમની ચતુરાઈએ શેઠનું મન હરણુ કરી લીધું હતું. તેથીજ તે શેઠે નેમચંદને પોતાને ઘેર રાખવા મન સાથે નિશ્ચય કર્યો. એક વખત તે શેઠે નેમચંદ પાસે આવી મીઠાં વચનથી તેને પોતાને ત્યાં રહેવા સમજવવા લાગ્યો. નેમચંદ પોતે રહેવાની પ્રથમ તો ના પાડી ને પોતાની હકીકત યથાસ્થિત કહી બતાવી. વળી શેઠને તેનું ધૈર્ય જોઈ ને રાખવાને વધારે ઇચ્છા થઈ, આવી રીતે સમજાવો

તથા કેટલીક લાલચ આપી નેમચંદ પાસે પોતાને ઘેર રહેવાને હા કેહેવડાવી. હવે જેની સાથે નેમચંદ આવ્યો હતો તે વેપારીઓએ પોતાનો તમામ માલ વેચીને જોઈતો ખરીદ કરી વહાણમાં ભરીને ઉપડવાનો દિવસ નક્કી કર્યો. ને તમામ નોકર નફરને વિદાય થવાનો દિવસ મુનીમે જાણાવ્યો. જ્યારે વહાણ ઉપડવાની તૈયારીમાં હતાં, ત્યારે પેલા દલાલે મુનીમને જાણાવ્યું કે મારે નેમચંદને વાણીતર તરીકે રાખવો છે, માટે તેને તમે મારે ત્યાં મુકતા જાઓ. તેણે કહ્યું કે જો નેમચંદને રહેવાની મરજી હોય તો અમારે તેને અહીંયાં મુકી જવાને અડચણ નથી. નેમચંદને પૂછતાં તેણે ત્યાં રહેવાની ખુશી બતાવી. તેથી તેને જાવા બંદરના શેઠને ત્યાં મૂકી પોતાનાં વહાણનાં લંગર ઉપાડી દરિયા ખેડતા પોતાના દેશ તરફ ચાલતા થયા.

હવે નેમચંદ જે શેઠને ત્યાં રહ્યો હતો તેનું કામ હોંશે હોંશે કરવા લાગ્યો. તે ભણે શેઠ નેમચંદને પોતાના પુત્રની માફક રાખતો હતો તથા તેને જોઈતી ચીજ પુરી પાડવામાં પગલ પડતો નહીં. નેમચંદ પણ તેનું કામ ખરી ઇમાનદારીથી પુત્રની માફક બજાવતો હતો. શેઠને દુકાનીનું નુકસાન થતું તે પોતાનેજ થયું હોય એવું પોતાના મનમાં સમજતો હતો. આવી રીતે બે ચાર વરસ વીતવા આવ્યા, તેવામાં તે શેઠની સ્ત્રીને ચડતા

દહાડા થયા. કેટલીક વખત એવું બને છે કે એક સં-
તાન થયા પછી દશ પંદર વરસે કે વખતે તેથી પણ
વધારે વખતે સ્ત્રી આશાબંધી થાય છે. આ રીતે તેને
પણ હતું. કારણ કે તે શેઠને જે દિકરી હતી તે હાલ
પંદર વરસની થવા આવી હતી. નવમાસ પુરા થતાં તેને
પુત્ર પ્રાપ્ત થયો. આથી નેમચંદના હકમાં અત્યંત લાભ
થયો. આ વખતથી શેઠના ઘરમાં નેમચંદ સારાં પગલાંનો
ગણાવા લાગ્યો. નેમચંદનાં ભાગ્યેદય થવાનોજ આ
વખત હતો. શેઠનું વધારે વહાણ દહાડે દહાડે નેમચંદ ઉ-
પર થતું ચાલ્યું. પોતાના વ્યાપારમાં ભાગીદાર કરવો અગર
કોઈ બીજા બંદરપરની દુકાનઉપર મોકલી સારી પ્રાપ્તી કર-
ાવવી એવો વિચાર શેઠના મનમાં થતો હતો. તે બીચારે
નેમચંદને એટલો બધો લાભ કર્યો કે તે તેને બીજા કોઈ
પણ ઉપાયથી આ તેના કઠણાઈના વખતમાં મળી શકત
નહોં. શેઠે પોતાની જાતનો નેમચંદ હોવાથી પોતાની
પુત્રીને તેની સાથે પરણાવવી એવો નિશ્ચય કર્યો. સારી
તિથિ જોઈ લગ્ન નિર્ધાર્યાં. આસપાસ મગાંસંબંધી ઉપર
ઠંકોત્રી મોકલી સર્વેને બેગાં કર્યા. માંડવો ખરચ કરી
સારો શણગાર્યો હતો; એ રીતે હજારો રૂપિયા ખરચી
નેમચંદને પોતાની પુત્રી સાથે પરણાવ્યો. હવે નેમચંદ તે
શેઠની સાથે નિકટના સંબંધમાં જોડાયો. થોડાં વરસ સસરા-

સાથે વ્યાપારમાં માહિતગાર થતાં તેની સ્વભાવિકવૃત્તિ વેપાર ઉપાર ગઈ. વ્યાપારમાં જોઈતા પૈસા તેને સસરે આપીને નેમચંદની આ ઉત્તમ વૃત્તિને ઉત્તેજન આપ્યું. એક બે વરસ વ્યાપાર કરવાથી તેના પાસે સારી મુડી એકઠી થઈ. તે પણ રફતે રફતે પોતાના સસરાની બરોબરીઓ પૈસામાં થવા આવ્યો. તેનો સસરો તેનું સાહસ જોઈ અત્યંત આનંદ પામતો તથા પોતાને આવો ડાહ્યો જમાઈ મળવાથી પોતાને ભાગ્યશાલી માનવા લાગ્યો.

એ રીતે નેમચંદ સસરાને ત્યાં રહી કેટલાક એક દિવસ સુખમાં નિર્ગમન કર્યા. પૈસો પેદા કર્યાથી પોતાના સુખને સારૂ સારી સગવડતા કરી શક્યો. જોઈતો સામાન, લુગડાં લતાં, ઘરેણું ગાંઠા વગેરે તમામ જાતનો સંસારી વૈભવ પોતાની પાસે ખડો થયો. આ સુખ ને મોજ-મજામાં તેને કેટલાંક વરસ થયાં; તો પણ નેમચંદના જોવામાં પોતાના સ્વદેશ તરફનું કોઈ પણ માણસ આવ્યું નહીં. વિદેશ વાસ કર્યા પછી ગમે તેટલું સુખ વિદેશમાં પ્રાપ્ત થાય પરંતુ પોતાના પ્રિય સ્વદેશ તરફ ગમે તે રીતે વલણ થયા વિના રહેતું નથી. સ્વદેશમાં દુઃખ પામી વિદેશમાં વાસ કર્યો હોય, તો પણ આખરે જબરી સ્વદેશ પ્રીતી થઈ મનને લલચાવી તે તરફ દાડાવે છે. એ રીતે નેમચંદને પણ થયું. પોતાને સર્વે પ્રકારનાં સુખ પ્રાપ્ત

થયાં હતાં; તો પણ તેનું મન પોતાના ઘર તરફ દોડ્યું.
 દોડે એ સ્વભાવિક છે. વિદેશમાં ગમે તેવું સુખ મળે
 મરતું દરેક મનુષ્યનું મન પોતાની ગરીબ પણ ખારી
 પાર્શ્વકુટી (ઝુપડી)માં વિશેષ આનંદ પામવા દોડે છે. તેમાં
 વળી હિંદુઓની પરાપૂર્વથી સ્વદેશપ્રીતિ જળ્મર છે.
 તેઓ પોતાનો દેશ તથા દૂર દેશાવર જઈ ત્યાં પૈસા
 કમાઈ રહેવાની ઇચ્છા થોડીજ ધરાવે છે. અને તેજ કા-
 રણથી અઠકના કિલ્લા પાસે અઠકવાનો રિવાજ આધુનિક
 સમયમાં ચાલે છે. નેમચંદના મનપર પણ સ્વદેશની
 પ્રીતિની લાગણી થઈ; તેનું મન ઉદાસી થવા લાગ્યું.
 ઇશ્વર ઇચ્છાથી તેને સાફ હતું, તેણે વ્યાપારમાં સારો
 પૈસો પેદા કર્યો હતો; ઝાટલુંજ નહીં પણ તે એક પૈસા-
 દાર શેઠનો જમાઈ થઈ તેણે નવું ઘર માંડ્યું હતું. જો કે
 તેને સ્વદેશમાં કોઈ યાદ કરે તેમ નહોતું, તથા દેશમાં
 ઘરખાર પણ નહોતું, કોઈ સગાંવહાલાંના મનમાં
 પણ નેમચંદની હયાતી વિષે વિચાર આવતો નહોતો.
 તોપણ નેમચંદનું મન તો સ્વદેશના સુખદુઃખ-
 નો પાછો અનુભવ મેળવવા તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું. આ
 રીતે તેના મનમાં સ્વદેશપ્રીતિ વધી. પોતાનો દેશ
 તેને યાદ આવ્યો. સગાંવહાલાં, નિવાસ સ્થળનું ગામ
 તથા જે ગામને પાદર પોતાની આગળની સ્ત્રીને તેણે

અતરીયાળ રઝળતી મૂકી હતી તે પણ તેને યાદ આવ્યું.
તેણીને માથે કેટલું દુઃખ પડ્યું હશે, તથા મારા વિના તેને
બીજા કોનો આધાર હશે, તે જવતી હશે કે તેણે પોતાના
આત્માને મારા વિચોગથી તજ્યો હશે. અરે ! મેં શી
મુર્ખાઈ કરી. તેને મેં મારા મુખના વખતમાં વિશ્વાસ-
ઘાત કરી તજ દીધી. આવી રીતે તેના મનમાં સ્ત્રીસંબંધી-
ઉપરાઉપરી વિચાર થવા લાગ્યા. તે વિચારે તેના અં-
તઃકરણને ભેદી આરપાર નીકળી જતા હતા. બહુ વિ-
ચાર ભેગા થવાથી તેના મગજને મુઝવણ થવા લાગી.
ખરાખોટાની પરીક્ષા કરવાનો આયકાર ઇશ્વરે મગજને
આપ્યો છે. બીજા અવયવો તો તેને ફક્ત પોતાના તા-
બાની ખબરોના વખતોવખતના તાર જ્ઞાનતાં
તુવડે આપે છે. એ રીતે નેમચંદનું અંતઃકરણ તેના મ-
ગજને ઉપરાઉપરી તાર કરવા લાગ્યું. બહુ સંદેશા ભેગા
થવાથી મગજને જવાબ શો આપવો, તેના મોટો વિચાર
ઉત્પન્ન થયો. આખરે ઉપરાઉપર મગજ ઉપર અંતઃકર-
ણના તાર આવ્યાથી તેણે નેમચંદને ગુચવણમાં નાંખ્યા.
તેથી નેમચંદ વિચારના સમુદાયમાં ગુંચવાણો તેથી રડી
પડ્યો. જેમ તેના મનમાં વધારે વિચાર થતા તેમ તેનું
મન વધારે પરિતાપને પામવા લાગ્યું. છેવટે છાતી બહુ
ભરાઈ જવાથી તેણે વધારે રડવા માંડ્યું, તે એટલે મુધી

કે રડવાનોનો ઉદ્દગાર મુખવાટે બહાર નીકળ્યો. જે
 અવાજ સાંભળી તેની સ્ત્રી ટપ દધને પાસે દોડી આવી.
 આસનાવાસના કરી તેણે પોતાના સ્વામીનાથને રડવાનું
 કારણ પૂછ્યું. કારણ યથાસ્થિત કહેવાની શક્તિ આ વ-
 ખત નેમચંદનામાં ન હોતી, તેથી તે વધારે વધારે રડવા
 લાગ્યો. ભલી સ્ત્રીએ તેને પાણી પાઈ ઘઢો પાડી એ ઘડી
 પછી ફરીથી રડવાનું કારણ પૂછ્યું. પાણી પીવાથી
 તેનું મન શાંત થઈ નિવૃત્તિ પામ્યું. તેથી પોતાની વ-
 હાલી સ્ત્રી આગળ પોતાનો અગાઉનો ઇતિહાસ યથાસ્થિત
 કહ્યો. સઘળી બીના જાણી લીધા પછી તે ભલી સ્ત્રીનું
 મન પણ ઉદાસ થવા લાગ્યું; વધારે ઉદાસી થવાથી તેને
 પણ રડવું આવ્યું. તોપણ પોતે ધિરજ રાખી પોતાના
 સ્વામીને પણ ધિરજ આપી તેનું મન પણ શાંત કર્યું.
 શાંતવૃત્તિ થયા પછી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે અહીં
 આવે મને ઘણું વરસ થયાં; આવ્યા પછી તુરતજ મેં
 મારા સ્વદેશી માણસની ઝોળ કરવા માંડી, પરંતુ કોઈ
 પણ મારો દેશી ભાઈ મારી નજરે આવ્યો નથી કે તેને
 હું મારા સ્વદેશના ખબર પુછી શાંત થાઉં. જ્યારે
 કોઈ સ્વદેશી પણ અહીંઆં આવ્યો નથી, ત્યારે મારા
 નિવાસ સ્થળનો તો ક્યાંથી આવ્યો હોય ? ! પરંતુ જોતું
 તારા બાપને કહે ને તે જો આપણને રજા આપે તો આ-

પણે હું જે શેઠ સાથે અહીં આવ્યો હતો, અને જે સ્થળે મારી અગાઉની સ્ત્રીને અબુઝાઈથી પડી મેલી છે, તે શે- હરમાં જઈએ; અને ત્યાંથી પછી આપણા અ- સલ વતનના ગામમાં જવાની સંપૂર્ણ સગવડતા પ્રાપ્ત થશે. પોતાના પતિનું આવું કૃણામય બોલવું સાંભળીને તે ભલી સ્ત્રીએ તેને કહ્યું કે સ્વામીનાથ ! જો આપની ઈચ્છા સ્વદેશ જવાની હોય તો હું પણ મારા પિતાની આજ્ઞા લઈ આપની સાથે આવવા તૈયાર છું. આપને મેં મારું સર્વસ્વ બધું આપને સમર્પણ કીધું છે, તો આ ભવમાં આપનાથી વિખુટી પડવાની નથી. મુખ્ય કે દુઃખમાં ત- મારો સાથે સામીલ રહેવા હું ધર્મથી બંધાય છું. તેથી મારો પતિવ્રતા ધર્મ પાળવા કદી પણ ચુકીશ નહીં. તો આજેજ આ વાત હું મારા પિતાના કાનપર મારી માની મારફત નાંખીશ, અને આપણે બંને સ્વદેશમાં તેમની રજાથી સાથે જઈશું. આથી નેમચંદના મનમાં જે દિલગીરી હતી તે કંઈક ઓછી થઈ “જેમ બીજી સ્ત્રીઓ શોકયની અદબાઈ કરે છે તેમ ન કરતાં તેને મળવાની ચાહના રાખી મારી સાથે આવવાને તૈયાર થઈ છે.” એવું જ્યારે નેમચંદને ભાસ્યું, ત્યારે તેના મ- નને અત્યંત આનંદ થયો. આનંદના આવેશમાં છુટો પડી દુકાનપર ગયો. ને તેની ભલી સ્ત્રીએ તુરત પોતાની

મા પાસે જઈ વિગતવાર હકીકત કહી સંભળાવી; અને પોતાના પતિસાથે સ્વદેશમાં જવાને જે તેની ઇચ્છા હતી તે તેના આપને જણાવે એવી રીતે ઘટારત શબ્દોમાં તેણે પોતાની માને કહ્યું. તેની માએ જ્યારે પોતાનો વર ઘેર આવ્યો, ત્યારે તેને સઘળી હકીકત કહી. પોતાની સ્ત્રીના કહેવાથી સઘળી કેફીયત તેણે જાણી લીધી, તેથી નેમચંદની ઇચ્છા માન્ય કરવી એવો તેણે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. શેઠે ઘણી ખુશીથી વગર આનાકાનીએ પોતાની પુત્રીને સાસરે વળાવવા વચન આપ્યું; ને પોતાની યથાશક્તિ પ્રમાણે સાસરવાસો સજ કરવાને ડરાવ કર્યો. બીજે દિવસે સારું મુહુર્ત જોઈ તેણે દરબાને બોલાવી કપડાં વેતરાવ્યાં, અને બે ચાર દરબાઓને રાત દહાડો પોતાને ત્યાં કામ કરવા બેસાડ્યા. નેમચંદે પણ પોતાનો વ્યાપાર આટોપવા (સંકેલવા) માંડ્યો. સઘળે સ્થળેથી ઉઘરાણી કરી લીધી. આસપાસના તથા ગામના વ્યાપારીઓને બોલાવી પોતાનું તમામ લોણું દોણું જે હતું તે ચુકતે કરી લીધું; તથા પોતાના ગજસંપત્તિ તેઓ પાસેથી મૂકાણુ કરી સરવેને ખુશી કર્યા. નેમચંદને સસરે પણ પોતાની દીકરીને કરીઆવર કરવામાં મણા રાખી નહીં. જાત જાતનાં કપડાં, ઘરેણાં ગાંઠાં, વાસણુ કુસણુ વગેરે ખરીદી આપ્યાં. જે જાણુસો પોતાના ગામમાં ન મળતી તે તેણે પરદેશથી

મંગાવીને પણુ સારે કરીઆવર કરી કીર્તિ મેળવી.
 સેંકડો રૂપિઆ તેણે પોતાની દિકરીને વાપરવામાટે
 આપ્યા. નેમચંદ્રે પોતાનો તમામ સરસામાન વહાણમાં
 ચડાવી દીધો. ફક્ત સરસામાનને માટેજ તેને બે વહાણુ
 નોરવાં પડ્યાં હતાં. ઘરેણુંગાડું તથા રોકડ પુંજ પેટી-
 આમાં ભરી તાળાં વાંશી ત્રીજ વહાણુમાં ચડાવી દીધી.
 જે વહાણુપર નગદી ચડાવી હતી; તેજ વહાણુમાં સ્ત્રી પુ-
 રૂષને તથા સાથે લીધેલા માણુસોને સ્વાર થવાનું (બેસવાનું)
 હતું. પોતાના સાસરીઆંને મળી હતીને નેમચંદ્ર વહાણુમાં
 બેઠો. તેની સ્ત્રીએ પણુ પોતાનાં પિયરીઆંને ભેટીને તેઓની
 નમ્રતાપૂર્વક રજ ભાગી. તેના પિતાએ તેની સાથે સારા
 નિમકહલાંલ નોકરો એવી સરતથી આપ્યા કે પોતાની
 પુત્રીને તથા જમાઈને ધારેલે બંદરે ઉતારી, વહાણુ સાથે
 પાછા આવે. ત્યારે તેઓને ચોગ્ય શીરપાવ આપવાનો ડરાવ
 કીધો. આવી રીતે પાકો બંદાબસ્ત કરી તેણે પોતાની પુત્રીને
 વિદાય કીધી. સર્વે મનુષ્યો વહાણુપર સ્વાર થયા, ત્યારે
 સઠ છોડી મૂક્યા ને વહાણુ ભર દરિએ સડસડાટ ચાલ્યાં.

એ રીતે થોડા દિવસમાં પોતાને પહોંચવાને બંદરથી
 તથા ચાલેલે બંદરેથી મધ્યભાગે આવી પહોંચ્યાં. ઇશ્વરની
 ગતિ ગહન છે તેનો પાર પામવાને મનુષ્ય કોઈ પણ
 પ્રકારે સમર્થ થવાનો નથી.

ઉપેંદ્રવજ્રાવૃત્ત.

કળા પ્રભૂની કદિ ના કલાય,
અશૂભનું શૂભ કરે સદાય ;
કરે ઘડીમાં ત્રણ^૧ મેરૂ કેરૂં,
ન એથિ બીજું જગમાં વડેરૂ.

૧

ઉપજાતીવૃત્ત.

ચીત્તે કદી જો ન વિચાર આવ્યા,
બને વિચારો પ્રભુના બનાવ્યા;
ઘડીકમાં રંક બનાવિ રાજ,
મુકાવિ દે રાયત છીજ માજા.

૨

સંસારનું બંધારણ પરમાત્માએ મનુષ્યો પ્રાપ કરતાં
અઠકે તે માટે બાંધેલું છે. સુખ કે દુઃખ ચક્ર પ્રમાણે ફરતું
રહે છે. એકલા સુખથી કે દુઃખથી માણસને સંસારનો યોગ્ય
અનુભવ થતો નથી માટે તેનો અનુભવ મેળવવાને સારું
એક પછી એક, એમ પરમાત્માએ નિર્માણ કરેલ છે. આ
રીતે નેમચંદને થયું. પરદેશમાં સુખ પ્રાપ્ત થયેલું, તેને
પણ અસ્તોદયનું ચક્ર ફરતાં દુઃખ આવવાનું છે એમ
આ અચાનક બનાવ ઉપરથી દીશી આવ્યું. તેના મનમાં
તેણે મોઠા મોઠા વિચારો ધારેલા અને હજી પણ ધારણા
તેની તેજ છે. પણ મનુષ્યની ધારણા પ્રભુની ધારણા

પાસે નિષ્કળ જાય છે. ધારેલી ધારણા પાર પડે તેમાં
પણ ઇશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે. માણસ બહુ ધારણા
બાંધે છે પણ બધી ફળીભૂત થતી નથી.

ઇંદ્રવજ્રાવૃત્ત.

ધાર્યું ઘણીનું હમેશ થામ,
મીઠ્યા મનુષ્યો તાણુંતો મનાય;
તેમાંથિ કો દિ ફરશે ન એક,
માંડેલમાં થાય ન મીન મેખ. ૧

ઉપેંદ્રવજ્રાવૃત્ત.

ન કલ્પના જેનિ કદી થએલી,
ન ચીત્તવૃત્તી કદી ત્યાં ગએલી;
બનાવ એવા બનશે અતેક,
ફરે ન નીમ્યું પ્રમુગ્ધ છોક. ૨
ઘડીકમાં સ્વર્ગનું સૂખ થાય,
ઘડીકમાં તેજ જતું જણાય;
ન પાર દીસે પ્રમુની કૃતીના,
ન તર્ક પોંચે જનનો મતીના. ૩

જ્યારે સમુદ્રને મધ્ય ભાગે વહાણો આવી પહોંચ્યાં,
પછી એક વહાણને તળે ગાબડી આવી; તેથી તે ગાબડા

વાટે વહાણમાં સમુદ્રનું પાણી ભરાવા લાગ્યું. તે ઉલ્લેચી નાંખવાને વહાણના ખલાસીઓએ બહુ મેહેનત કરી, પરંતુ પાણીની આવક વધારે હોવાથી તેઓની મેહેનત ખર આવી નહીં. આખરે તેઓએ આ વાત નેમચંદ જે વહાણમાં બેઠો છે ત્યાં ઇસારત કરી જણાવી. નેમચંદે વહાણને જરા થોભાવવા મીંદડીઓ નાંખી નાંગર્યાં કામ કરવાનો હુકમ ખલાસીઓને આપ્યો, ને પોતે હોડીમાં બેસી નુકસાનવાળા વહાણમાં જવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. તેની સ્ત્રીએ તેને બહુ સમજાવ્યો પણ આ વખત તેના માનવામાં આવ્યું નહીં; ને આગ્રહ કરી હોડીમાં બેસી સામેના વહાણપર ગયો. ત્યાં જઈ ખારવાઓને તે ગાબડીમાં કાંઈ પણ જણાસનો દાટો અગર લુગડાનો કે ગુણીઆનો દડો નાંખી પુરી નાખવાનો, તથા ત્યાર પછી પાણી કેમ ઉલ્લેચવું તે બાબતનો યથાશક્તિ ખુલાશો કર્યો. વળી તે વહાણમાં થતી હરકતો મઠાડવામાટે ત્યાં બે ચાર કલાક રહેવું એ વાજબી લાગવાથી તેણે બીજાં બંને વહાણોને ચલાવવાની રજા આપી તથા તેમની સાથે જોખમાએલું વહાણ પણ ચલાવવા માંડ્યું. એ રીતે થોડા વખતમાં બંને વહાણો જોખમાએલા વહાણથી થોડેક આગળ ગયાં. પવન સારો લાગવાથી તેઓ એક બીજાથી વધારે છોટે પડતાં ગયાં. એ વખતે વળી નેમ-

ચંદ્ર બેઠો હતો તે વહાણમાં કાંઈ અફળાવાથી મોટી ગાબડી પડી. તે વાટે વહાણમાં પાણી જથ્થાબંધ ભરાવા લાગ્યું. પાણી ઉલેચી નાંખી ઝડપથી ચલાવી પેલાં બંને વહાણોની સાથે થઈ જવા ખલાસીઓને નેંમચંદ તાકીદ કરી. પરંતુ કરેલી તાકીદ વ્યર્થ હતી. કારણ કે ખારવાઓ પાણી ઉલેચી થાકી ગયા હતા; તોપણ પાણી તો વધારે ને વધારે દરેક પજે દાખલ થવા લાગ્યું. બહુ પાણીના બોળથી અંદરનો માલ પલળી ગયો, તેથી વધારે ભાર થયો. ઘણાખરો માલ વામી નાંખ્યો તોપણ પાણીનો બોજો વધારે થવાથી વહાણ સમુદ્રમાં પેસવા લાગ્યું. આ વખત તેની વહારે ધાનારાં બે વહાણો ઘણે છેટે પહોંચ્યાં હતાં. સાદ કરવાથી અગર નિશાની કરવાથી પણ કાંઈ તે ખલાસીઓનું ધ્યાન આ તરફ ખેંચાય તેમ ન હોતું. કારણ કે તોફાની પવનના ઝપાટાથી વહાણો સમુદ્રની સપાટી ઉપર સ્થિર રહી શકતાં નહોતાં. બધાં વહાણો એક બીજાથી બહુ છેટાં પડી ગયાં હતાં. છૂટાં પડેલાં વહાણો એક બીજાને એક બે દિવસ પછી મળે છે, અગર નાંગરવાને બંદરેજ બેગાં થાયછે; આવી બીના સમુદ્રમાં ઘણી વખત તોફાની પવનથી બનેછે. જેમ જેમ પાણી અંદરથી ઉલેચવા માંડ્યું, તેમ નવું પેસવા લાગ્યું. જવક કરતાં પણ પાણીની આવક આ વખત બહુ

વધે ગઈ. આવતા પાણીને ઉલેચી કાઢવાની તથા નવું પાણી ગાખડીવાટે વહાણમાં દાખલ ન થાય એવી અનેક યુક્તિઓ કરી. પરંતુ સર્વે યુક્તિઓ આ આણુચીંતા વખત ઉપર નિષ્ફળ ગઈ. આખરે ખલાસીઓ થાકી ગયા. અને જેવી “ધંધરની ઇચ્છા” એમ વિચારી ઉગરવાની તૈયારી કરવા મંડયા. થોડા વખતમાં પાણી બહુ ભરાયું ને વહાણ હમેશને માટે નીચે ખેડું. પાણી વહાણ ઉપર છલી વળ્યું. ખલાસીઓ વહાણનાં લાકડાં તરતાં હતાં તેને પકડી મડા ગાંડ વાળી જેમ સમુદ્રનાં મોજાં ઘસડે તેમ નિરૂપાયથી ઘસડાવા લાગ્યા. નેમચંદ પણુ સારો તરનાર હતો. વહાણ હૂખતાવારજ તેણે એક લાકડું પકડી લીધું હતું. ને જેમ છોજો લઈ જાય તે તરફ જતો હતો. ભરદશિઆના ભયંકર મોજા જોઈ તેના ગાળા નરમ પડી ગયા હતા. તેણે મનમાં ઘણી દ્રઢતા રાખી પણ તેનું મન દ્રઢ રહી શક્યું નહીં. અને દ્રઢ મન ન રહે તેમાં કંઈ નવાઈ નહીં. ગમે તેવો હીંમતવાન મનુષ્ય હોય પરંતુ આવા અકસ્માત્ આગળ તેનું મન હીંમત છોડી નાહીંમત થઈ જાય છે. તે રીતે નેમચંદને પણ થયું. જો કે તેણે ઘાયું દુઃખ વેડયું હતું; સંસારમાં તેના ઉપર આઠલી ઉમરમાં ઘણી વખત દુઃખ આવી પડ્યાં હતાં; ખરો સંસારી અનુભવ તેણે મેળવેલો હતો, કોઈ વખત

તેનું મન ગમે તેવા સંકટમાં પાણુ હીંમત છોડતું નહીં. તો પાણુ આ દુઃખમાંથી છૂટકારો થવો મુશ્કેલ છે એમ સમજી તે રહી પડ્યો. મોત તેની નજર આગળ તેના આત્માને પકડવા માટે જાળ લઈને ઉભું રહ્યું હતું. રડવાથી કંઈ તેનો આ ભયંકર સંકટમાંથી છૂટકો થાય તેમ નહોતું. આમ વિચારી તેનું મન સંસારની તમામ ખટપટો તથા જૂઠી લાલચોમાંથી તુરત મુક્ત થયું, અને પરમદયાળુ પરમાત્માના ચણારવિંદમાં લીન થયું. તેને ચાર દિશાએ પરમાત્માનો ભાસ થયો, અને ખરા અંતઃકરણથી ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

વસંત તિલકા વૃત.

વંદુ પ્રિતેથિ તુજને જગ પાળનાર,
હે તાત મારિ વિનંતિ પ્રિતથી રિવકાર;
તારી દયાથિ અતિ થાય સદા સુધારો,
આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૧

સંસાર સાર વિણુ આ મુજ મન ભાસે,
તે માંહિ તાત તુજ નામ વદૂ પ્રકાશે;
લીધાથિ નામ જગમાં સુખનો વધારો,
આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૨

વીશેષ તારિ કૃતિ આ જગમાં જણાય,
તેના ન પાર કવિરાય થકી પમાય;
શક્તિ શિ મારિ પ્રભુ પામું હું તે કિનારો,
આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૩

આ સૃષ્ટિ આપ પરતાપ થકી બની છે,
બીજી વિશેષ વસુધા^૧ હરિ તેં કરી છે;
તેના તું તાત નિત કલ્પેશજ કાપનારો,
આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૪

ખટે ન પાણિ કદિ પ્રાણિ ન દુઃખ પામે,
તેથી બનાવ્યું જગમાં જળ ઠામઠામે;
ભર્યાં તળાવ નદિ નીર તણો વધારો,
આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૫

આજ્ઞાથિ તારિ પરજન્ય^૨ સુવૃષ્ટિ આપે,
દુઃખી ન થાય સુખિ છે પ્રભુ તું પ્રતાપે;
વીવીધ સૂખ જનને પ્રભુ આપનારો,
આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૬

આનંદ આપ અખિલેશ હરી બળાપો,
ત્રાપો તું તાર ગણું હું નિત જગત બાપો;
હે તાત ! તોરિ દરશાવ મને કિનારો,
આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૭

સંસાર અગ્નિ^૧ અગ્નિવેશ ભર્યો હું ભાળું,
 નૌકાનું નામ તુજ વીણુ નહીં નિહાળું;
 તે અગ્નિમાંહી દુખનો ન દિસે કિનારો,
 આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૮

જંજળ જળ પડશે પડતાંજ એમાં,
 પામે ન પાર ભટકે પડિ જન્મ જેમાં;
 તેમાં ન ભક્તિ વિણુ કોઈ ઉગારનારો,
 આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૯

તારા પ્રતાપથી સૌ જન પાર પામે,
 દુઃખી ન થાય મુખિ છે જન સર્વ ડામે;
 ત્રાતા તું વીણુ જગમાં દુઃખનો વધારો,
 આ તાપ આપ ભવસાગરના નિવારો. ૧૦

ગરબી રાગ દેશી.

“અંતકાળે સગુ નહીં કોઈનુંરે.”—એ રાગ.

નમું નિત્યે નિરંજન નાથનેરે,
 હાથ જોડી પ્રીતે વારંવાર.
 નમું નિત્યે નિરંજન નાથનેરે. ટેક. ૧
 સાચો દીસે સગો સંસારમાંરે
 એક અખીલ તણા કરનાર. નમું. ૨

દુઃખ ટાળી સદા સુખ આપશેરે, જે છે નિર્ગુણ નીરકાર.	નમું.	૩
જેની ભવ્ય કારીગરી ભૂતજેરે, કદી ગણતું ન પામે પાર.	નમું.	૪
વારંવાર નમું તે ઇશનેરે, દુઃખ દરિઆ તણા તારનાર.	નમું.	૫
અણસમજી જાણે નહીં ઇશનેરે, આય ખતા ને થાય ખુવાર.	નમું.	૬
હીંડે પાણા પ્રભૂ ગણી પ્રજતારે, કેમ જાણે પછી ભવ પાર.	નમું.	૭
પાપ કીધાં પ્રભૂ મેં જો ઘણારે, કરો મેર કરી મને માર.	નમું.	૮
બાપ ભુલ્યો સદા હું ભૂતજેરે, સાફ કરશો મારો ઇતસાફ.	નમું.	૯
શુભ કૃત્યો કીધાં નથી કો સમેરે, ભર્યા કુકર્મના કોઠાર.	નમું.	૧૦
સાર લીધો નહીં શુભ જ્ઞાનનોરે, કેમ મારો થશે ઉધ્ધાર.	નમું.	૧૧
શુભ રસ્તો મુઝાડનાર તું ખરોરે, જેથી પામે પ્રાણી ભવપાર.	નમું.	૧૨
અવા અખિલ પતી ઉદારનેરે, વારંવાર મારો નમસ્કાર.	નમું.	૧૩

એવી રીતે પોતાની સ્થિતિનો વિચાર તે ભૂલી ગયો. હું કોણ છું? ક્યાંથી આવ્યો? અને આ વખત હું ક્યાં છું? એવા તમામ વિચારોએ હમેશને માટે વિદાય-ગીરી લીધી; તથા શરીરને સુખ દુઃખ લાગવાની ઇશ્વર પ્રેરીત શક્તિ તે પણ લગભગ નાશ પામી. ફક્ત તેનું મન સંસારમાંથી ઉઠીને પરમાત્મા ને આપ્યા જગતનો જે નિયંતા તેમાં શુદ્ધ ભાવથી ચોટી ગયું. થોડા વખત સુધી તેણે દરિઆની છાજો સાથે ઘસડાતાં શુદ્ધ અંતઃકરણથી ઇશ્વર સ્તવન કીધું. આખરે તેને મુઠ્ઠા આવવાથી જે પાટીયાને તે વળગેલો હતો તે સાથે મડાગાંઠ પડી.

પ્રથમ ચાલેલાં વહાણો ઘણાં છેટાં પહોંચ્યાં હતાં. તેમને નેમચંદવાળા વહાણના આવા ખરાબ હવાલ થયા છે તેની બીલકુલ ખબર નહોતી. તેથી તેઓએ સંશય રહિત ભરદ્વરિએ આગળ ચાલવા માંડ્યું. તેના મનમાં એમ હતું કે જૂદા પડેલું વહાણુ બે ચાર દિવસમાં આપણી ભેગું થશે. અગર તેમ કદાપી નહીં થાય તો ઉતરવાને બંદરે અવશ્ય ભેગા થઈશું. આવા વિચારથી તે બંને વહાણો બેઘડક આગળ ચાલવા લાગ્યાં. સારો પવન હોવાથી બંને વહાણો ધારેલે બંદરે ઉતર્યાં. બંદરનું રિવાજ પ્રમાણે દાણ ભરી તેઓએ પોતાનો તમામ સરસામાન કાંઠા ઉપર ઉતારી લીધો. બાઈએ પોતાના નોકરોને ગામમાં પો-

તાને રેહવા સારું ઘર ભાડે રાખવા માટે અગાઉથી મોકલ્યા;
 અને સરવે સરસામાનનાં ગાડાં ભરી તેઓ પાછળથી
 ગામમાં ગયાં. ગામમાં સારું ઘર ભાડે રાખી ત્યાં ઉતારે
 કર્યો, અને બીજું વહાણ આવી મળતાં સુધી તેમની રાહ
 જોવી એવો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. દિવસ ઉપર દિવસ વીતવા
 લાગ્યા તોપણ નેમચંદલાણ વહાણ આવ્યું નહીં. ત્યારે
 સહુના મનમાં બહુજ ચીંતા ઉત્પન્ન થઈ. તેઓએ ઘણી
 રીતે તપાસ કર્યો છતાં પણ તે વહાણનો પતો લાગ્યો
 નહીં. આવી રીતે બહુ દહાડા વીત્યા છતાં કંઈ પણ
 ખબર ન મળી ત્યારે નેમચંદની શાણી સ્ત્રી અકળાણી.
 તે કોઈ વખત આવી સ્થિતિમાં રહી નથી તેથી તેણીને
 બહુ ખોટું લાગ્યું, તેના મનમાં ગભરાટ થવા લાગ્યો.
 પતિવિયોગથી તે બહુ અકળાણી. પરદેશમાં જ્યારે વી-
 ખુટાં પડી માણસો એકલ થઈ રહે છે, ત્યારે મુઝવણ
 વધારે થાય છે. તેમાં વળી સ્ત્રી જીતનો સ્વભાવ નાહીંમત
 હોય છે તેથી આવે વખતે તેમની હીંમત નાશ પામે છે.

ઉપજતિવૃત્ત.

ખાવા દિશા નાથ વિનાનિ ધાય,
 મૂકી મને નાથ ગયા શું હાય;
 શું દાઝ દાસીનિ દિલે ન લાવ્યા,
 હજી સુધી નાથજી કેમ નાગ્યા ?

પીયૂ ગયા મેલિ મને અત્યારે,
 ન આશરો અન્ય દિસેજ મારે;
 પીયૂ જતાં પ્રાણુ રહ્યો શું બેશી,
 પિડા કરે શું આવડી તું મને શી. ૨

તેણીના મનમાં અનેક તરેહના ખોટા વિચારો થવા લાગ્યા. કે શું મારા સ્વામીનું વહાણ ભાગી ગયું હશે!? કે તેની પાસે ઉંચી કીંમતના બેનમુન દાગીના જોઈ ખલાસી લોકોનું મન લોભાઈ લોભની ખાતર તેને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધા હશે?

આવી રીતે તેનું કોમળ અંતઃકરણ આવા ખોટા વિચારોથી ઉભરાઈ જવા લાગ્યું, તોપણ તેણે પોતાની હીંમત છાડી નહીં, ને પોતાના પતિના શોધને ખાતર નવા નવા ઉપાયો રચવા માંડ્યા. પોતાની સાથે આવેલા નોકરોને રજા આપી નહીં, પણ જરૂરના પ્રસંગ સુધી પાસે રહેવા ફરમાવ્યું. પોતાના પતિના શોધને ખાતર એક વહાણુ તૈયાર કર્યું, અને તેની સાથે બે ચાર વિશ્વાસુ ચાકરને શોધ કરવા સારૂ રવાના કર્યા. તેઓને જોઈતી ખરચી આપી તથા શોધ શી રીતે કરવો, રસ્તામાં આવતાં બંદરોમાં ઉતરવું, અને ત્યાં બે ચાર દિવસ રહી શોધ કરવો. આવી રીતે શક્તિ પ્રમાણે નોકરોને સલાહ આપી સારૂં મુહૂર્ત જોઈ વહાણુને વિદાય કર્યું. ને પોતે શહેરમાં રહી,

વિશ્વાસુ' નોકરો વહાણુ સાથે જવાથી બાકીના પોતાના પિયર તરફના એક બે ચાકરો રહ્યા હતા, તથા એક વૃદ્ધ દાસી હતી; એ ત્રણેને તેણીએ પોતાની હજુરમાં રાખી બીજા જરૂરી ચાકરો બહારનું કામકાજ કરવા તથા ગામ-માંથી જાણસલાહ લાવવા કરવા માટે રાખ્યા. પોતાના સ્વામીનો શોધ કરવા માટે તેણીએ એક અન્નઘટ્ટ ખાંધો શહેરમાં એવી ખબર આપી, કે જે નવો વ્યાપારી અથવા મુસાફર આવે તેણે ભોજન કરવા અમારે ત્યાં આવવું. આવી રીતે તેણે ગામમાં ઢંઢેરો પીટાવી ખબર આપી. આવી રીતે કરવાનું કારણ તેની સમજણ બહાર નહોતું. આ ઉપાય પણ પોતાના સ્વામીની શોધને માટેજ કર્યો હતો. જો મારા સ્વામીનું વહાણ ભાગી ગયું હશે, ને પાટીયું વગેરે હાથ આવવાથી કોઈ બંદરને કિનારે નીકળ્યા હોય તો વખતે સલામત હોય તો ભમતા ભમતા અહીં આવી ચડે. આવા ઉત્તમ વિચારથી તે બાઈએ પોતાની દાલત ખરચવા માંડી. પોતાના ભલા ખાતર તથા જ્ઞાતિ જનોના સુખને માટે ખરચતાં તેનો પૈસો ખુટી જાય તેમ નહોતું. કારણ કે અનેક તરેહનો વ્યાપાર કરી નેમચંદ લક્ષાધિપતિ થયો હતો. લખણુટ પૈસો તેણે સાહસથી પેદા કીધો હતો. ને તેનો ઉપયોગ આ ભલી સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીની શોધને ખાતર કરવા

માંડયો. આ ઉપરથી આ સ્ત્રી ભલી હશે એમ તો દરેક સુજાનનો અનુમાન કરશે. આજે જોઈશું તો ઘણી માંદો મરતો હોય, ઘરમાં તેનો પેદા કરેલો પૈસો પુષ્કળ હોય, તે છતાં પણ ઘણી કુભાર્યા રાંડો આસડવેસડમાં એક પાઈ સરખી પણ ખરચતી નથી. તે કરતાં આ સ્ત્રી હજાર બલકે લાખ દરજે સારી હતી. ખરેખરી તે પતિ-વ્રતા નારી હતી. પતિને હમેશાં પરમેશ્વર કરતાં પણ આધિક સમજતી હતી.

હવે આપણે દુઃખીઆરા નેમચંદ તરફ નજર કરીએ. તે બિચારો લાકડા સાથે બેભાન બની સજ્જડ ચોટી ગયો—હતો. તેના શરીરને ગમે તેટલું દુઃખ થતું તો પણ આ બેભાન અવસ્થામાં તેને તેની ખબર પડતી નહોતી. આવી રીતે તે એક રાત ને એક દિવસ સમુદ્રમાં અથડાયો. ઈશ્વરની ગતિ ગહન છે. તેનો પાર મનુષ્યોથી પમાતો નથી. ભર દરિએથી પણ ઈશ્વર કૃપાથી માણસ એક વાર બચે છે. અનેક તરેહની વ્યાધીમાંથી અગર ઘણા ઝટકાથી ઘાયલ થયેલાં મનુષ્યો તથા મરણ પથારીએ પડેલ કે, જેનો અમર આત્મા શરીરમાં છે કે નહીં; તેની નિશાની પણ વખતે માલમ પડતી નથી, એવાં મનુષ્યો પણ ઈશ્વર કૃપાથી મરણ પથારી ઉપરથી આવરદા વડીએ ઉભાં થાય છે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

જને પ્રભ હોય બચાવનારો,
 ન તેને કોઈ વિદારનારો;
 ઉગારિ લેનાર મૃત્યુ મુખેથી,
 મેરૂ પડેથી પડશે દુઃખેથી. ૧

અહીં^૧ મુખે તે જઈ હાથ ધાલે,
 જો સીંહના કેશ કદાપી ઝાલે;
 તથાપિ વાંકો નહિં વાળ થાય,
 પ્રભ તણી જો કરૂણા જણાય.

એવી રીતે ઇશ્વર કૃપાથી નેમચંદને પણ થયું.
 એક દિવસ ને એક રાત દરિઆમાં રહ્યા છતાં, તથા
 બેલાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં, પણ તેનો અમર આ-
 ત્મા હમેશનો વિચોગ કરી ચાલતો થયો નહોતો. આવી
 બારીક અવસ્થામાં પણ તે નેમચંદના શરીરરૂપી પીંજ-
 રમાં બેઠો હતો. આ રીતે બીજે દિવસે મડાગાંઠ
 પડવાથી દબીતો મુકદ્દ થઈ ગએલો નેમચંદ દરિઆની
 છોળો સાથે એક મ્હોટા શહેરના બારામાં ઘસડાતો ઘસડાતો
 આવ્યો. તેના અંગ ઉપર હજી કીંમતી બેનમુન દાગીના
 હતા; કે જે જોવાથીજ સત્યવાન માણસનું મન પણ વખત
 ઉપર લોભાઈ જઈ તેના અંગ ઉપરથી ઉતારી, તેને પાછો

સમુદ્રમાં ફેંકી દેવાનો દુષ્ટ વિચાર કરે ખડું. પણ નેમ-
ચંદના સારા ભાગ્યે તે વખતે બંદર ઉપર કોઈ નહાડું
માણસ નહોતું. જો તે વખતે નહાડું માણસ હોત તો
નેમચંદને પાછો દરીઆમાં ફેંકી દેત, અને તેના અંગ
ઉપરથી તમામ દાગીના ઉતારી લેત, અને નેમચંદ હમેશને-
માટે પોતાના ખચાવનારની હજુરમાં કાંઈપણ સંસારી સુખ
ભોગવ્યા શિવાય જવું પડત. પણ ઇશ્વરની મરજી તેને
સંસારમાં વિચિત્ર સુખ આપવાની હતી. હવે તેના માથા
ઉપર દુઃખનું ચક્ર ફરતું હતું તે ચક્ર ફરી રહેવા આવ્યું હતું,
અને સુખ પ્રાપ્ત થવાનું હતું. આમ હોવાથી તેના સુ-
ભાગ્યને વખતે તેજ ગામનો શેઠ તે બંદર ઉપર આવેલો
હતો. આ વખત તેના વહાણોમાં માલ ભરાતો હતો,
અને ભરાઈ રહ્યા પછી બીજે બંદરે જવાનાં હતાં. તેથી
શેઠ તેની કેમ વ્યવસ્થા કરવી એમ બતાવવાને માટે
બંદર ઉપર આવ્યો હતો. તેમની સાથે તેના મુનિમ
વગેરે ચાર પાંચ બીજા નોકરો ગાડીમાં બેસીને આવ્યા
હતા. જ્યારે તેઓ વહાણ ઉપર તપાસ કરવા ગયા ત્યારે
તેમની નજરે વહાણથી થોડે છેટે સમુદ્રમાં લાકડાસાથે
મડાગાંઠ પડેલ નેમચંદ નજરે ચડ્યો. જોતાંવારનેજ શેઠ
પોતાના ખલાસીઓને હોડી મૂકી તેને લાવવાની તાકીદી
કરી. બે ચાર ખલાસીઓએ હોડી દરીઆમાં નાંખી હ-

લેશાં મારી તરતા લાકડા પાસે પહોચાડીને લાકડા મુઘ્યાંત નેમચંદને અંદર ધીમેથી ઇજા ન થાય તેમ લઈ લીધો. પાછી હોડી હંકારી વહાણુ આગળ આણી તેને વહાણુમાં શેઠની આગળ ખેલાન અવસ્થામાં આણ્યો. શેઠે મહા મેહેનત કરી લાકડાથી છૂટો પાડ્યો ને તપાસ્યો, પરંતુ તેમાં જીવ હોય એવી કાંઈપણુ નિશાની તેને માલમ પડી નહીં. તેથી શેઠને વધારે મુંઝવાણુ થઈ. એ મુંઝવાણુ તેને જૂદાજ પ્રકારની હતી. કારણુ કે રાજના જાણવામાં આવે તો મહા વિપત્તિ પડે તેમ હતું. કારણુ કે રાજ તરફથી આ બાબતનો તુરત તપાસ થતો ને જીવ ન હોય તો તેને ઉલટ મુલટ જીખાનીઓ લેવી, એ ચાર કોરટોમાં નજીવા કામ બાબત ફરવું એ વ્યાપારીને વસમું લાગતું. તેથી શેઠે મુંઝાઈને પોતાના ચાકરોને જાણીતા વૈદને તેડવા દોડાવ્યા. થોડીવારમાં ગામમાંથી વૈદને તેડી આણ્યો, વૈદે દરદીને તપાસીને ઉપચાર ચીંધ્યા. તેના બતાવ્યા પ્રમાણે સર્વે ચાકરો કરવા મંડ્યા. ઇશ્વર ઇચ્છાથી વૈદની મેહેનત બર આવી. જે મુઠદા જેવું શરીર હતું, તેમાં થોડી ઘણી ગરમી આવવા લાગી. આ જોઈ શેઠને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થયો. તોપણુ ઓસડ વેસડના ઉપાયો ચાલુ રાખ્યા. એ ત્રણ કલાકે નેમચંદના શરીરમાં સારી ગરમી આવવાથી શુદ્ધિ આવવા

લાગી, તેણે આસ્તે રહીને આંખ ઉઘાડી ચોગરદમ ટગર ટગર જોવા માંડ્યું. બોલવાની શક્તિ તેનામાં હજી આવી નહોતી. આ રીતે થોડો ઘણો પણ આરામ થએલો જોઈ શેઠને કાંઈક હીંમત આવી, અને ગાડીમાં સુવાડી તેના શરીરને કાંઈપણ ઈજા ન થાય તે રીતે પોતાને ઘેર તેડી ગયો. આસઠ વેસઠ કરવાથી નેમચંદ બે ચાર દીવસે સારે થયો. બોલવાની પણ બરોબર શક્તિ હવે તેનામાં આવી આથી શેઠ ઘણા ખુશી થયા. નેમચંદ સારા કુળનો તથા ખાનદાન માણસનું ફરજંદ છે, એવું તે શેઠે તેના ઉપરના કીંમતી દાગીના તથા તેની ખુબસુરતી જોઈ અનુમાન કર્યું હતું. ને તેથી શેઠે તેની અચ્છી મહાવજત લીધી હતી. વળી સારું થયા પછી તે વાણિજી છે એમ જ્યારે શેઠે જાણ્યું, ત્યારે તો તે બહુ ખુશી થયો. તથા તેની આવી માડી અવસ્થા શી રીતે થઈ તે બાબત શેઠે તેને ખુબી જોયું. નેમચંદ પોતાની તમામ હકીકત યથાસ્થિત શેઠને જણાવી. જ્યારે શેઠે તેની હકીકત જાણી ત્યારે તો તે શેઠ ઘણો દીલગીર થયો. તથા તે ઉપર આવું અસહ્ય દુઃખ પડ્યું છે એમ જાણી તેના ઉપર વધારે દયા કરી. દયા આવે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. દુઃખીયારા નેમચંદનું દુઃખ સાંભાળીને કસાઈનું હૃદય પણ પીંગળી જાય, તો પછી દયાવાંત મનુષ્યનું તો કહેવુંજ શું. જાતે દયાળુ હોય

તે જ્યારે કોઈનું દુઃખ સાંભળે અગર દુઃખ પડતું નજરે
જુવે ત્યારે તેની દયામાં વધારો થાયછે, તેમ શેઠને પણ
થયું. તેણે નેમચંદને ખુબ તાણુ કરીને પાંચ છ માસ
રાખવાનું કર્યું. આ વખત નેમચંદની તબીયત બારીક
હોવાથી ખુશીથી શેઠને ત્યાં આશરે છ સાત માસ રહ્યો.
પરંતુ જાવેથી નીકળતી વખત તેણે જે બંદરે ઉતરવાનું
નક્કી કર્યું હતું, તે બંદર અહીંઆંથી કેટલું થતું હશે તે
તપાસ કરવા માંડ્યો. પણ ઘણા દિવસ તપાસ કરતાં તેને
પરદેશી મુસાફર મારફત પત્તો લાગ્યો, કે એ બંદર અ-
હીંઆંથી આસરે હજાર બારસો ગાઉ થાય છે; ને પગ
રસ્તે પહોંચતાં આઠામાં આઠ સાડાચાર માસ લાગશે.
અહીંથી કોઈ તે બંદર સાથે વ્યાપાર કરતું નહીં. કારણ
કે તે બંદર નહાતું ને વળી બહુ દુર હતું, તેથી સાધારણ
લોકો તો તેનું નામ વઢીકે પણ જાણતા નહોતા. જ્યારે
તેને ખબર પડી કે તે બંદરે પગ રસ્તે જવાય છે, ત્યારે
તેણે થોડા રોજમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. કારણ કે વ-
હાણમાં ખેસી તે બંદરે જવું તેને સલામતી ભરેલું લાગ્યું
નહીં. કેમકે વહાણને અગાઉની માફક વખતે જોખમ
લાગે એમ ધારી તેણે પગ રસ્તે જવાનો ઠરાવ કર્યો.
થોડા દિવસમાં જે શેઠને ત્યાં તે રહેતો તે મારફત પો-
તાના અંગ ઉપરના તમામ દાગીના વેચી દીધા. ખરચ

જોગા પૈસા પાસે રાખી, બાકીના પૈસા રસ્તે ચાલતાં વ. ખતે ખરચી ખુટે તો કામ આવે એમ ધારીને વેપારી મારફત હુંડીના રૂપીઆ જ્યારે જોઈએ ત્યારે મળે એવો ખંદાબસ્ત કરી તેણે શેઠને વચમાં રાખી હુંડીઆ કરાવી લીધી હતી. આવી રીતે દાગીનાની ચોગ્ય વ્યવસ્થા કરી. કારણ કે પગ રસ્તે લુચ્ચા લુટાડૂ લોકો મળે, ને દાગીનાને ખાતર તેના જનનને નુકશાન કરે એમ ધારીનેજ તેણે દાગીના વેચી નાખ્યાં હતા. બેશક આ કામ તેના ખરા ડહાપણનું હતું.

તમામ જાતની જોતી તૈયારી શેઠની મારફત પોતા માટે નેમચંદ્રે કરાવી લીધી. જોઈતા નોકર વગેરે વિશ્વાસુ માણસને પગાર કરાવી શેઠે રખાવ્યા હતા, એટલે તે તરફની નેમચંદ્રને જરા પણ મનમાં ફિકર હતી નહીં. શેઠની રજા માંગી તથા તેનો ચોગ્ય ઉપકાર માની તે ધારેલે સ્થળે જવા તૈયાર થયો. હુમેશાં થોડી થોડી મંજૂ-લો કરતો તે આશરે પાંચ છ માસે ધારેલે ગામ આવી પહોચ્યો, પણ નેમચંદ્રને મોટી વિટંબના થવા લાગી. કારણ કે તેનું ત્યાં કાંઈ ઘરખાર હતું નહીં. તે ફક્ત અગાઉ આ ગામના પાદર સુધીજ પોતાની સ્ત્રીને તેડીને આવ્યો હતો; અને ત્યાંથી નોકરી મળવાથી તે પોતાની સ્ત્રી જ રાતે હાથ ન આવેલી “તે વાત અગાઉ આવી

ગઝેલ છે” તેની શોધને ખાતર શેકાતાં જાવે જવા વહાણ પર ચડ્યો હતો. આ સિવાય તે આ ગામનો વધારે માહિતગાર નહોતો. તેથી જાવા બંદરથી ચાલતી વખતજ પોતાની અગાઉની સ્ત્રી વખતે મળે એવા મનસુખાથી તેણે વહાણો આ બંદર તરફ હકારાવ્યાં હતાં. આ વખત તે બહાર ધર્મશાળામાં ઉતર્યો હતો. સાંજ પડી જવા આવી હતી એટલે ગામમાં જવું તેને વ્યાજબી લાગ્યું નહીં. તેથી તેણે સવારમાં ગામમાં જવું એવો નિશ્ચય કર્યો. જે શેઠના વહાણમાં તે ગામથી તે ચડ્યો હતો તે શેઠને ફક્ત તે જાણખતો હતો. તે શિવાય ગામમાં બીજા કોઈ માણસને તે જાણતો હતો નહીં. તેથી તે શેઠને ઘેર અત્યારે જવું તેને વ્યાજબી લાગ્યું નહીં અને સરવે નોકર વગેરે ગામને પાદર પડાવ નાંખી પડ્યા.

ઉતર્યાને થોડી વાર થઈ હતી. જમવાને માટે રસોઇ બનાવવાની યથાસ્થિત તૈયારી કરવી એટલુંજ બાકી હતું. તેવામાં તે શેઠેરમાંનો એક અજાણ્યો માણસ નેમચંદની સમક્ષ આવી ઉભો રહ્યો. અને આ પ્રમાણે પોતાનું બોલવું મીઠા વચનથી શરૂ કર્યું. “શેઠજી ! જો આપ પરદેશી મુસાફર તરીકે આવ્યા હોતો, અગર અહીં-આંજ વ્યાપાર અર્થે આવ્યા હોતો, આપના તમામ ચાકરો

સાથે મારી શેઠાણીને ત્યાં જન્મવા પધારો. કાયમ રહેવાનો વિચાર હોય તો હરદમ જન્મવાનું આજથી આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજી હમેશાં વખતસર જન્મવા પધારવું, ને જો આજ રહી વિદાય થવાની ઈચ્છા હોય તો અત્યારે આપના તમામ ચાકરો સહ વર્તમાન જન્મવા પધારો.” આટલું બોલી તે માણસ તેને પોતાની સાથે લઈ જવાના વિચારથી ત્યાં નમ્રતાથી બેઠો. સઘળી કેફીચેત બાણ્યા પછી નેમચંદ તેને પ્રશ્નો કર્યા. “ભાઈ તમે કોણ છો ? ને મુસાફરોને જમાડવાનો આપની શેઠાણીનો વિચાર શાથી થયો ? તે જો અડચણ ન હોય તો જણાવવાની કૃપા કરશો.” નેમચંદનું શંકાસ્પદ બોલવું જોઈ તેણે ઉત્તર આપ્યો. “શેઠજી ! હું જાતે વાણીઆ છું. મારી શેઠાણી શા કારણથી મુસાફરને જમાડે છે, તે વાત અમારા ચાકર વર્ગથી ગુપ્ત રાખે છે; વળી હું તો અહીંનો રહીશ છું, એટલે મને તે વાતની બરોબર ખબર નથી.” મન માને એવો જવાબ ન મળવાથી નેમચંદ વિચારમાં પડ્યો. અંતે તેણે પોતાના મન સાથે નક્કી કીધું કે આ બાબત વિષે ખાસ તેની શેઠાણીને ખૂંધવું, ને બરોબર ખબર તેની પાસેથી મેળવવી. એમ ધારી તેણે વધારે પડપુછ ન કરતાં આવેલા નોકર સાથે ચાકરો સહ વર્તમાન જન્મવા જવું એવો ઠરાવ કરી આ-

કરોને તૈયાર થવા માટે હુકમ કર્યો. આજ્ઞાને અનુસરી તમામ નોકરો તૈયાર થઈ નેમચંદની સાથે ચાલ્યા.

આવેલો માણસ તેને ધારેલે મુકામે તેડી ગયો. નેમચંદની નજર ચાકર ઉભો રહ્યો તે મેહેલ જોવાની હતી, તેણે મેહેલ જોતાંજ નક્કી કીધું કે આ કોઈ શ્રી-મંત્રણું ઘર છે. પણ ચાકરે તેને તે મેહેલમાં જવા વિ-જ્ઞપ્તિ કરી. આથી નેમચંદ મેહેલની અંદર ચાકર સાથે પેસે. તે મેહેલમાં શ્રીમંતને છાજે એવી તમામ જાતની ઝોડવણુ કરી હતી. મેહેલમાં તેણે ચાકરો પણ તે શેઠે-રનાજ વતની દીઠા; તેણે તેને આ ઘરનો માલીક કોણુ છે ? એવો પ્રશ્ન કર્યો. પણ અજાણ્યા નોકરો તરફથી આ મેહેલ અમારી શેઠાંણીનો છે, એ કરતાં વધતો સંતોષકારક ખુલાસો તેને મળ્યો નહીં. તેઓ સર્વે મેહે-લમાં બીજાના ઉપર ખેડા, થોડી વાર થઈ એટલે એક ચાકરે રસોઈ તૈયાર છે, જમવાને માટે નહાવા ઉઠો એમ આવીને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું. નહાવા માટે ઉનામણામાં ઉતું પાણી તૈયાર હતું. લુગડાં ઉતારી તેઓએ નાહી લીધું. ઉને પાણીએ નહાવાથી તેઓને રસ્તાનો જે થાક લાગેલો તે ઉતરી ગયો; અને તાજ થઈ ગયા. જમવાને માટે નાખેલા પાટલા ઉપર એક એક અનુક્રમે ખેમ. થોડી વાર ન થઈ એટલામાં (પ્રાંજણુ) રસોઈઓ

તેને પીરસવા આવ્યો. ભાતભાતની વાનીઓ તેણે પીરશી, સઘળી ભાતનું પીરસવાનું કામ પૂરું થઈ રહ્યા પછી તેઓ જમવા બેઠા. જમી ઉડ્યા પછી તેઓને મુખવાસ માટે પાન, સોપારી, એલચી, તજ, લવંગ વિગેરે આપવામાં આવ્યું. મુખવાસ કરી રહ્યા પછી એક શેઠાણીનો હજુરી ચાકર નેમચંદ પાસે આવ્યો. તેણે આવીને નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું કે શેઠ મારી શેઠાણી આપને આપની યથાસ્થિત હકીકત પૂછવા માટે બોલાવે છે. આ સાંભળી તેને બહુજ અચરત લાગ્યું. તેને ખબર નહોતી કે આ અત્યુત્તમ ધારો તેણીએ પોતાના મિત્રને મળવા માટે બાંધ્યો છે. તેથી તે અચરત સાથે આવેલા ચાકર જોડે દિવાનખાનામાં ગયો. ચાકરે તેને એક પાટ ઉપર બેસવા ફરમાવ્યું. આડું અંતર પટ નાખી શેઠાણીએ નેમચંદની સાથે શુદ્ધ ભાવથી બોલવું શરૂ કર્યું. આ જગા ઉપર જે ચાકરો હતા તે નેમચંદના સસરા તરફથી વિદાય થતી વખતે મલ્યા હતા તેજ હતા. પરંતુ રાત્રીનો સમય તથા બહુ દહાડાના વિયોગ સાથે રસ્તાની મુસાફરીથી બદલાએલા ચહેરાને લીધે તેઓ નેમચંદને પિંછાની શક્યા નહીં. પણ તેઓના મનમાં કાંઈક ઢ્યુપડ્યું તો હતું. તે છતાં તેણે આ વાત પોતાની શેઠાણીને જણાવી નહોતી. નેમચંદને પ્રથમ તેણીએ પ્રશ્ન કર્યો.

કે તમે કોણ છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? ને કઈ તરફ હવે જવાના છો ? એ રીતે તેની યથાસ્થિત હકીકતથી માહિતગાર થવા માટે પ્રશ્નો કર્યા. નેમચંદ્રે પ્રથમ પોતાની હકીકત જણાવવા માટે આનાકાની કરી. પરંતુ બહુ આગ્રહ જોઈ પોતાની યથાસ્થિત હકીકત કહેવી શરૂ કરી. વાત કરતાં વારંવાર નેમચંદ્રની મુખ મુદ્રા ઉપર ફીકાશ પડતી હતી. છેવટે જ્યારે તેણે પોતાની હકીકત પુરી કરી, ત્યારે તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. હકીકત સાંભળતાં જ તે પોતાનો સ્વામી છે, એમ તેણીએ તેના શાદ ઉપરથી પારખ્યું હતું. પણ વધારે પુછગાછ કર્યા શિવાય અંતરપટ ઉઘાડી ખુલ્લી વાત કરવાને તેમની હીંમત ચાલી નહીં. તેણીએ નેમચંદ્રને પોતાની કેટલીએક ખાનગી વાત કરવાનું કહ્યું. નેમચંદ્રે તેને બધી હકીકત કહી, ત્યારે તેણીનું મન સ્થિર રહ્યું નહીં. ચાકરોને પડદા દુર કરવાની આજ્ઞા આપી. પડદા દુર થયા પછી એક બીજાનું મુખ જોવાથી બંને જણાં સ્તબ્ધ બની ગયાં. તેઓ દીગ્મુઢ બનીને એક બીજાં સામું બહાવરાની માફક અધીરાઈથી જોઈ રહ્યાં. પણ એક બીજાને મુખમાંથી ઉચ્ચાર કરવાની શક્તિ રહી નહોતી. તેથી સામુ જોઈ બેહદ રડવા માંડ્યું, આખમાંથી આંસુ શિવાય રડવાનો ઉદ્ગાર તેના મુખવાટે નીકળી શક્યો નહીં.

પ્રિય વાંચનાર ! આ રડવું તેનું દીલગીરીનું નહોતું
પણુ આમ અચાનક મેળાપ થવાથી હર્ષનાં આંસુ પડતાં
હતાં, પણુ તેની આંખો પોતાનીજ જુદી ભાષામાં
વાત ચીત કરતી હતી. આવી હાલત જો બહુ વાર
ઠકી હત તો બેમાંથી એકનુ મૃત્યુ અવશ્ય થાત. કદાચિત
એમ ન થાત તો પ્રેમની ઘેલછા તો તેઓને અવશ્ય
લાગત. પરંતુ ચાકરે આવી બંનેના મુખ પર પાણી છાંટ્યું.
દાસીઆ આવી પવન નાંખવા મંડી પડી. ધૂંધોડીવારે બંનેને
શુદ્ધિ આવી ત્યારે એકમેકને કોઠી કીધી, ને પરમ દયાળુ
પરમેશ્વરની સ્તુતિ તેમણે બંને જણાંએ જોડે બેસી
નીચે પ્રમાણે શિર કરી.

દોહરા.

- વિશ્વતણો કરતાર તું, શક્તિ તારિ અપાર;
વારવાર વદું તને જય જય જગદાધાર. ૧
- અખિલ વિષે તું એકલો, વ્યાપ્યો ડારો ડાર;
એકવાર નજરે નથી, પડતો જગદાધાર. ૨
- તારી કૃતિ ત્રિભુવન વિષે, દીસે મને અપાર;
પાર ન પામે પંડિતો, જય જય જગદાધાર. ૩
- અદ્ભુત શક્તિ અખિલમાં, વ્યાપિ ડારો ડાર;
કામ કર્યાં અતિ કુશળ તેં, જય જય જગદાધાર. ૪

ભૂમંડળમાં તેં બલાં, કીધાં કામ અપાર ;
 નજરે તેને ન્યાલતાં, જય જય જગદાધાર. ૫
 પર્વત નજરે પેખતાં, મુખે થાય ઉચાર ;
 વારવાર વંદું તને, જય જય જગદાધાર. ૬
 શુંખિણુ પર્વતમાં કરી, ગુફા તણો નહિં પાર ;
 શાંજળનાં ઝરણો ઝરે, જય જય જગદાધાર. ૭
 વનસ્પતી તે ઉપરે, દીસે ભાર અઠાર ;
 સાર ઘણો તેમાં સદા, જય જય જગદાધાર. ૮
 પશુ પક્ષી તો તે સ્થળે, નજરે પડે અપાર ;
 ઘાટ જોઈ જન સહુ કહે, જય જય જગદાધાર. ૯
 રમણિય તેના જોઈએ, એકવાર આકાર ;
 ભવ બાધા ભૂલાય નહિં, જય જય જગદાધાર. ૧૦
 વ્યોમ વિષે પણ તાહરી, કૃતી તણો નહીં પાર ;
 મૂખ કરે ઉચ્ચાર મુજ, જય જય જગદાધાર. ૧૧
 રવીતણી રચના બુઝો, તેજ તણો નહિ પાર ;
 જોતાં શક્તિ તાહરી, અપાર જગદાધાર. ૧૨
 અખિલ વિષે અજવાળું તે, કરતો વારંવાર ;
 લેશ નહીં તે કામમાં, કસૂર જગદાધાર. ૧૩
 શશિ રચના જોઈ શરિરમાં, વાઘે હર્ષ અપાર ;
 અદ્ભુત તારી અખિલમાં, રચના જગદાધાર. ૧૪

કો દિન તે અરધા બને, આખો પણ કો વાર;
 અસ્ત થાય કો વાર તુજ, કૃતિથી જગદાધાર. ૧૫
 ચોપાસે ફરતા ફરે, ગ્રહ જે નભ મોજર;
 તે પૂરે તુજ શક્તિની, શાક્ષી જગદાધાર. ૧૬
 ફરવામાં ને તે ગ્રહો, કરે ચૂક કો વાર;
 ગ્રહણ તણી તેને કરી, શિક્ષા જગદાધાર. ૧૭
 ઉદય થાય ગ્રહ અવ નવા, અસ્તજ થાય અપાર;
 દૂટ પડે નહિં તે સ્થળે, જય જય જગદાધાર. ૧૮
 મનુષ્ય રચ્યાં તેં મહિ વિષે, મહેશ ઠારો ઠાર;
 અપાર તારી તે થકી, શક્તિ જગદાધાર. ૧૯
 પોષણ થવા જન્મતાં, તુજ ઉર ફિકર અપાર;
 તે માટે માતા સ્તને, પય ધર્યું જગદાધાર. ૨૦
 શામ શ્વેત મહિમાં તમે, કર્યાં મનુષ્ય આકાર;
 તેમાં ખૂબી તાહરી, દીસે જગદાધાર. ૨૧
 શીત વધૂ કો દેશમાં, કોમાં ઉગળ અપાર;
 જેવું જન તનને સહે, તે કર્યું જગદાધાર. ૨૨
 કોમાં વૃષ્ટિ વધે અતી, કોમાં નહીં લગાર;
 જેવું જે સ્થળમાં જીએ, તે કર્યું જગદાધાર. ૨૩
 બરફ પડે કો દેશમાં, વારિ પડે કોઠાર;
 સાર સૃષ્ટિ જન કારણે, બનાવ્યું જગદાધાર. ૨૪

અરણ્યમાં તારી કૃતી, અતી દિસે તે ડાર;
 તૂજ હુકમથી ઉછળે, જળધી જગદાધાર. ૨૫
 જળચર ભૂચર પ્રાણિઓ, પેદા કર્યાં અપાર;
 વાર વાર તું તેહને, પાળે જગદાધાર. ૨૬
 એવો તું અખિત્રેશ છો, શક્તિ તણો નહિં પાર
 વરણ્યતાં પાંખું નહિં, પાર હું જગદાધાર. ૨૭
 માત તાત ને પ્રાત તું, જનનાં દુખ દળનાર;
 ભવસાગરમાં તાહરો, ભરોસો જગદાધાર. ૨૮
 ઉગારી અર્ણવ થકી, આખ્યું સુખ અપાર;
 પાર વિના ઉપકાર તુજ, મુજપર જગદાધાર. ૨૯
 વારવાર વિનતી કરું ધાર દિલે દાતાર;
 ભવસાગરના સહુ દુખો, ઠાળો જગદાધાર. ૩૦

એ રીતે પ્રાર્થના કરી તેણે પરમ દયાળુ પરમેશ્વરનો
 ઉપકાર માન્યો. આમ અચાનક મેળાપ થયો તેની
 ખુશાલી માટે તેઓએ સેંકડો ગરીબ ગરબાને, અન્નવસ્ત્ર
 આપ્યાં. અને પરમાત્માનો હજાર વાર ઉપકાર માની બહુ
 રાત્રી જવાથી સુઈ ગયાં. આ રાત્રી બેશક તેને આનંદની
 હતી. અચાનક થયેલો આ આનંદ તેને થોડો નહીં હતો.
 જે સુખની આશા મનુષ્યે છોડેલી, તેજ ફરીવાર પ્રાપ્ત થઈ
 તેને જ્યારે આનંદ આપેછે; ત્યારે સર્વ મનુષ્યને અથાગ

હર્ષ થાય છે. તે હર્ષની હદ હોતી નથી, તે આનંદનું
 બ્યાન કરવાને કવી પણ અશક્ત છે, તો આવા અથાગ
 આનંદનું યથાસ્થિત વર્ણન કરી વાંચનારના હૃદયમાં
 ઉતારવાના શા આશરા!?!?! આવા અત્યાનંદમાં રાત્રી,
 વીતીગઈ ને સૂર્ય દેવતાએ પોતાનાં સુવર્ણમય કીરણો પૃથ્વી
 ઉપર પ્રસરાવ્યાં. તે વખત બંને જણાં ભર નિદ્રામાંથી
 જાગી ઉઠ્યાં, ને આવાં મુખ આપનાર પરમાત્માની સ્તુતિ
 કરી. તેઓએ ચાકર પાસે ઘાતણુ પાણી મંગાવી ઘાતણુ
 કીધું. રાતથીજ નેમચંદના નેક અતઃકરણમાં પોતાની પર-
 ણીઅત સ્ત્રી ને આ ગામમાં છોડી ગયો હતો તેની શોધ
 કરવા વિચાર હતો. પરંતુ અત્યાર સુધી કોઈપણ માણસે
 તેની સ્ત્રી સંબંધી કાંઈપણુ સમાચાર આપ્યા નહીં. ગામમાં
 એક શેઠ શિવાય બીજા કોઈને પીછાણુતો હતો નહીં. તેથી
 તેની શોધને અર્થે તે શેઠની દુકાને પ્રથમ જવાનો નીશ્ચય
 કર્યો. તુરત તે પોતાના ઉતારાથી બાહાર નીકળ્યો, ને
 ગામના બોમીયા માણસથી પોતાના અગાઉના શેઠની દુ-
 કાનનો પતો મેળવ્યો. જેવો તે દુકાન ઉપર ગયો તેવોજ
 વિચીક્ષણુ મુનીમે તેને ઓળખી કાઢ્યો. ને તેને વિગત-
 વાર સમાચાર પૂછ્યા, તેને અહીં આવવાનું શા કારણથી
 થયું તે સંબંધી સવાલ કર્યા. નેમચંદે પોતાની હકીકત
 તેને અગાઉ કહેલી એટલે આ વખત તેને કહેવાને અ-

ડચણુ ધારી નહીં. તેણે પોતાની અગાઉની સ્ત્રી બાબત જે હકીકત મુનીમને અગાઉ વહાણુમાં કહેલી તે સ્ત્રી સંબંધી સવાલ પૂછ્યા. મુનીમને તે સ્ત્રી સંબંધી માહિતગારી ન હોવાથી નેમચંદને સંતોષકારક જવાબ મળ્યો નહીં. તરત તે મુનીમ સાથે શેઠ પાસે ગયો, શેઠ તેને ઝાળખી સારો આદરસત્કાર કર્યો. થોડી વાર પછી નેમચંદ તે શેઠને પૂછ્યું કે, અહીં થોડા વરસ અગાઉ પોતાના પતિથી વિખુટી પડેલી સ્ત્રી આવેલી છે, તે સંબંધી જો આપને કાંઈ માલમ હોય તો કહો. શેઠે કહ્યું, કે અહીંઆં થોડા વરસથી એક સ્ત્રી એક શેઠને ત્યાં કામકાજ કરવાને રહેલી છે. તે બાઈ જતે વાણીઆણી છે, પરંતુ તે પોતાના પતિથી વિખુટી પડેલી કે વિધવા છે, તે સંબંધી મને કાંઈપણ ખબર નથી. ફક્ત શેઠ તેને પોતાનાં છોકરાં સાચવવામાટે રાખેલી છે. એવી રીતે સર્વે હકીકત કહીને જે શેઠે ત્યાં તે સ્ત્રી હતી તેનું નામ ઠામ બતાવી સારો સંતોષ આપ્યો. ઠેકાણા પ્રમાણે તે શેઠને ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. સારા ભાગ્યે તે શેઠ ઘેરજ હતો. તેથી નેમચંદ ચાકર સાથે શેઠને મળવા જવાની રજા શેઠ પાસેથી લઈ આવવા ચાકરને કહ્યું. શેઠે તેને આદરસત્કાર સાથે ચાકરને તેડવા મોકલ્યો. શેઠ પાસે નેમચંદ આવી બેઠો. શેઠે તેને આદરસત્કાર કરી સાડું માન આપ્યું. ને નમ્રતાથી

પોતાને ઘેર પગલાં કરવાનું કારણ પૂછ્યું, તથા કાંઈ કામકાજ હોય તો ફરમાવા વિજ્ઞાપિ કરી. નેમચંદને અહીં આવવાનું બીજું કાંઈપણ કારણ નહોતું, તેની સાથે વળી ઘણું કામ હતું એમ કહીએ તોપણ ખોટું નહીં હતું; કારણ કે પોતાની વહાલામાં વહાલી સ્ત્રીને શોધવાનું એક ઘણી જરૂરનું કામ હતું. પોતાના ખાસ કામ સંબંધી શેઠને તેણે સમાચાર પૂછ્યા, તેની સાથે તેનાં છોકરાને સાચવનાર ચાકરો સંબંધી સમાચાર પૂછવાને તે પછાત રહ્યો નહીં. શેઠે સર્વે સવાલના જવાબ ઘટતા આપ્યા. પરંતુ એક જવાબ આપતાં તેના મુખારવિંદ ઉપર દીલગીરી પથરાઈ ગઈ. આથી નેમચંદના મનમાં પણ દીલગીરી ઉત્પન્ન થઈ, ને તેણે શેઠને દીલગીર થવાનું કારણ પૂછ્યું. શેઠે તેમને કહ્યું કે “ થોડા વરસ ઉપર એક વાણીઆની સ્ત્રી પોતાના પતિથી વિષુદ્ધી પડેલી તે મને દરવાજા બહાર મળી, તેને હું મારી બેન તરીકે ગણી મારાં છોકરાંઆને સાચવવાસાડૂ ઘેર તેડી લાવ્યો હતો. બહુ શોધ કરતાં પણ તેના પતિનો પત્તો લાગ્યો નહીં, એટલે તેણીને મારે ત્યાં રાખેલી છે. આજદિનસુધી તેણે મારાં છોકરાંઆને પોતાનાં ભાંડૂ બરોબર છાતી ઉપર રાખેલાં છે. પરંતુ તે કમનશીબ કાન્તા આજ બે વરસ થયાં સખત આજરી છે, હમણાં હમણાંમાં તેને એવો મંદવાડ વધી

ગયો છે, તે નમ્રનારીનો બચાવ થાય તેમ નથી. તે ખરેખર મરવાની આણી પર આવેલી છે. ઘણી દવાઓ અને ઉપાયો કર્યા છતાં પણ તેના શરીરને કરાર થતો નથી. તેના અંતઃકરણનો કોઈ કારી ઘા એવો તો સખત છે કે તે સ્ત્રી બિચારી તેની વેદનાથી અહર્નિશ રીબાય છે. મને પક્ષી ખાત્રી છે કે છેવટે તેનો આત્મા થોડા રોજમાં આ ક્ષાની દુનિયામાંથી ચાલ્યો જશે” એમ વાત કરતાં શેઠની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં, ને અંતઃકરણથી અપશોચ કરવા લાગ્યો. નેમચંદ પણ આ વખત ઉદાશ થઈ ગયો. તેમની દીલગીરી બેશક શેઠના કરતાં વધારે હતી; પણ ઉપર જણાવતો નહોતો. તેણે આ હકીકત સાંભળી મનમાં એક સરદહાય મારી; અને શેઠ પાસે તે સ્ત્રીને જોવા બાબતમાં નમ્રતા પૂર્વક વિનંતિ કરી. પાસેના દીવાનખાનામાં તે સ્ત્રીના ખાટલો હતો, ને તે નાનુક નાર પાસે હરદમ બે ચાર ચાકરીઓ તેની ચાકરી કરવાને રહેતી હતી, તે ધીરજ આપી તેના મંદવાડમાંથી જેમ તે સુખી થાય તેમ કરવાને પ્રયત્ન કરતી હતી. વારંવાર શેઠ શેઠાણી તેની પાસે ધિરજ આપવાને આવતાં, ને આ ભયંકર મંદવાડમાંથી તને થોડા રોજમાં આરામ થશે, એમ ખુબ ધિરજ આપતાં હતાં. પરંતુ તે ડાહી સ્ત્રી પોતાના મનમાં જાણતી હતી, કે આમ પતિથી વિખુટી

પડી જીવવું એ વ્યર્થ છે. એવી હાલતમાં અહર્નિશ તે સ્ત્રી રહેતી. તેથી રોગ ઉપર આસડની અસર કંઈપણ થતી નહીં.

શેઠ અને નેમચંદ બંને જાણુ તે સ્ત્રીના બિઠાનાવાળા દિવાનખાનામાં દાખલ થયા. પ્રથમ નેમચંદ તે સ્ત્રી સામી નજર કરી, તો તે સ્ત્રી બયાનક મંદવાડમાં હતી. કમન-શીબવાળો નેમચંદ આ જોઈ ચિરજ ધારી શક્યો નહીં. તેની આંખમાંથી આંસુના દોરા છૂટ્યા, પણ હીંમત ધરી તે સ્ત્રીના બિઠાના પાસે ગયો. તે સ્ત્રીને જોતાંજ તે જીવશે એમ તેના મનમાં લાગ્યું નહીં. તેનો આત્મા તેવું દેહરૂપી પીંજર છોડી જવાની તૈયારીમાં હોય એમ લાગતું હતું. પરંતુ તે એક આશારૂપી પાસમાં વીટળાઈ વળેલો હોવાથી તેને દેહ છોડી જવાનું મન થતું નહોતું; તે આશા તેને પોતાના માણુથી ખ્યારા પતિની હતી. એકવાર જો તેનો વહાલો પતિ આવી તેની પાસે ઉભો રહે તો તેનો આત્મા હમણાંજ સુખ ચેનમાં સ્વર્ગે ચાલ્યો જાય. પણ ઘણાં વર્ષની વિસ્મૃતીથી પાસે ઉભેલો પોતાનો ખ્યારો પતિ નેમચંદ તેને તે જાળખી શકી નહીં. ને ન જાળખી શકે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. કારણ કે ઘણાં વર્ષનો વિચોગ હોવાથી, તથા ઘણા રોજના મંદવાડથી, વિદેશ વાસ કર્યાથી તથા બદલેલા પોશાકથી તેની આ-

જખવાની શક્તિનો ખરોખર ઉપયોગ આ વખત થઈ શક્યો નહીં. તેથી તે પાસે આવેલા પતિને તે ખરોખર પીછાની શક્તી નહીં. નેમચંદ એકી નજરે તેની સામું ટગર ટગર જોઈ રહ્યો. અંતે તેણે તે સ્ત્રીને પૂછ્યું તમને કેમ છે? અને આ ભયાનક મંદવાડ તમને કેટલાક દિવસથી લાગુ પડેલો છે? આ શબ્દ સાંભળતાંજ કુદરતે તેને સ્મૃતિ આપી, ને શુદ્ધિમાં આવી તેથી હલકે સ્વરે તેણે નેમચંદને પોતાનો વિગતવાર હેવાલ કહ્યો. સઘળો હેવાલ સાંભળતાં નેમચંદની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, ને પોતાની ધારેલી આશાઓ ખરબાદ ગએલી જોઈ તે છેક રડવા જવો થઈ ગયો. લાંબી આશાએ નેમચંદ અત્રે આવેલો હતો, પરંતુ જ્યારે જોયું કે તેના દેહમાં આત્મા વધારે વખત ટકે તેમ નથી ત્યારે વધારે દીલગીર થયો. મનુષ્યની ધારેલી આશાઓ હંમેશાં આ રીતેજ નાશ પામે છે. પરમેશ્વરની ધારણા સફળ થાય છે. મનુષ્યનું ધાર્યું કાંઈ કામનું નથી.

વંશસ્થઈંદ.

અરે અવીચાર થકી શું તું બકે,
જીવાનિના જોર મહિ શું તું છકે;
પડ્યું રહે જોર ન કામ આવશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે.

તું રોગનો ભોગ થવા ન ઇચ્છતો,
તું નિત્ય રોગ નિરખીજ નાસતો;
તને કદી રોગ અપાર પીડશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે. ૨

ભલા ભલા જન્મ જતા રહ્યા બધા,
અપાર ઉદ્ધોગ થકી ન તે બચ્યા;
શું જોર તારું મનુ પાસ ચાલશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે. ૩

તું કાળની જળથિ નિત્ય નાસતો,
ભલા મુવા ભાળિ તું કાય કાંપતો;
શું બીકથી કાળ કદાપિ છોડશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે. ૪

મુવા મહીપાળ અમીર તો ઘણા,
શુરા મુવા તે નહિં દીલ તે ગણ્યા;
કદાપિ કાળ પ્રાણુ પળે પડાવશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે. ૫

અતિ અભીલાષ થયા તને મને,
ઘડીકમાં શાહ થવા તણા તને;
તથાપિ તેવો નિત રાંક તું હશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે. ૬

અપાર આંખા અભિલાષના કર્યા,
શિંચીજ આશા જળ તેં ઉછેરિયા;
તથાપિ તેતું ફળ ન આપશે,
કદાપિ તારૂં જન ધાર્યું ના થશે. ૭

આંધક આશા ઉરમાં ધરી સદા,
તજ ન ઉરે થકિ આશ તો કદા;
ફળી ન જાણી દિલ દાહ તો થશે,
કદાપિ તારૂં જન ધાર્યું ના થશે. ૮

વિદેશમાં આશ ધરી તું વિચર્યો,
અપાર પૈસો કુડથીજ તેં કર્યો;
મને વિચાર્યું કદિ તે ન ખૂટશે,
કદાપિ તારૂં જન ધાર્યું ના થશે. ૯

તું રાય કે ચોરનિ ધારી બીકને,
સંતાડિ આવ્યો સ્થળ ધારિ ઠીકને;
તથાપિ ત્યાંથી દ્રવ્ય નાશ પામશે,
કદાપિ તારૂં જન ધાર્યું ના થશે. ૧૦

ઘડીકમાં આશ લમેજ ભૂતળે,
ઘડીકમાં વ્યોમ વિશેજ સંચરે;
ઘડીકમાં પાછી નિરાશ થૈ જશે,
કદાપિ તારૂં જન ધાર્યું ના થશે. ૧૧

ગણે ઘડી રાય બનું હું દશનો,
બનું હું હાકેમ બધા પ્રદશનો;
તથાપિ ધાર્યું ધૂળ ઘાણિ થૈ જશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે. ૧૨

ભરે કરે મનુષ્ય આશ ભૂતજે,
ન આશ ઇચ્છીત જગે કદી ફળે;
મલ વિના કો નાહું પાર પડશે,
કદાપિ તારું જન ધાર્યું ના થશે. ૧૩

દોહરો.

ધાર્યું આ ધરણી વિષે, કોનું કદી ન થાય;
મનુષ્ય તણું મિથ્યા થશે, ધરણીધરનું થાય. ૧૪

એ રીતે ઇશ્વરની ધારણા પાસે નેમચંદની ધારણા
વ્યર્થ ગઈ. નેમચંદ તે સ્ત્રીને પોતાની વીગતવાર હકી-
કત રહેતે ચહેરે કહી. વળી તે સાથે તે સ્ત્રીને જણાવ્યું
કે હું નેમચંદ તારો વહાલો ભરથાર એક વાર ફરી વ-
ખત સારી હાલતમાં તારી શોધને ખાતર આવ્યો છું.
તથા પોતે તે સ્ત્રીને મહાસંકટમાં પોતાની અબુઝાઈથી
મેલી તેથી તે બિચારીને મહાસંકટો સોસવા પડ્યાં,
માટે તે ભલી સ્ત્રીની તેણે ખરા દીલથી માફી માગી. આ
શબ્દો સાંભળતાંજ તે સ્ત્રી વધારે શુદ્ધિમાં આવી. આ

વખતે મરવાની આણી પર હતી; કારણ કે આઝા દાહા-
ડાનો રોગ હોય ને દરદી સારી રીતે શુદ્ધિમાં એકદમ
આવે, તો તેને માટે ઉગરવાની આશા કુવચિતજ રાખ-
વામાં આવે છે. તેણે ટઘર થઈ પોતાને ઉઠવું હોય એ-
વી મરજી જણાવી. શેઠે તથા નેમચંદ તેને બિછાનામાં
બેસી શકે માટે આસ્તેથી ઝાલી રાખી. થોડી વાર બિ-
છાનામાં બેસી લક્ષ્યપૂર્વક તેણે નેમચંદને નિહાળ્યો,
અને થોડી વારમાં તેણે કેટલાંક ચિન્હથી તેને પારખી
કાઢ્યો. ને તેને માફી માગતો અટકાવ્યો.

ભૂજંગી છંદ.

નથી ભૂલ તેમાં તમારી લગાર,
શિરે વિપત્તી એટલી આવનાર;
દુખી ના બનો આવીને આજ કાંઈ,
હશે માંડિ મારે તમારે જીવદાઈ. ૧

ધરેલું કદી દ્રવ્ય ચૂકી જવાશે,
ઘણા વર્ષથી વિસ્મૃતી કાંક થાશે;
કરી કોડ ઊપાય શોધો તથાપી,
લખેલું મલૂનું ફરે ના કદાપી. ૨

આ વખત તે બાઈના મનમાં અત્યંત આનંદ
માત્ર થયો, ને પોતાનો દુખી થયેલો ભરથાર ફરી વખ-

ત સુખી સ્થિતિમાં થઈ પોતાની ખબર લેવા આવેલો
 જોઈ તેના મનમાં બેહદ ખુશાલી પેદા થઈ. તેની મુ-
 ખમુદ્રાપર દરદ દર્દ થવાનાં ચિન્હો જોવામાં આવ્યાં. તેથી
 સઘળાના મનમાં તે જવશે એવી નવી આશાએ અંકુર
 ઉત્પન્ન કર્યો; પણ આ આશા ફાગટની હતી. કારણ કે
 બહુ દિવસના મંદવાડવાળું માણસ એકાએક હુશીઆરી-
 માં આવી જાય તે તેના આત્માના અંત વખતની ચા-
 કસ નિશાની છે. તેની આંખમાં થોડા વખતમાં પ્રેમાશ્રુ
 ભરાયાં ને પાછી પૂર્વાવસ્થાની પેઠે સુઈ જવાની મરજ
 દેખાડી. દર્શનનો અભિલાષી આત્મા હવે તેના પીંજરમાં
 થોડીવાર રહેવાનો હતો, તેણે આંખ મીચી થોડીવાર ઇ-
 શ્વર સ્તવન કર્યું ને તેનો અમર આત્મા હમેશને માટે
 તેની અદ્ય દેહ સાથે વિચોગ કરી પરમ કૃપાળુ પરમા-
 ત્માને શરણુ જઈ હમેશાંનો આનંદ પામવા ચાલ્યો ગયો.
 નેમચંદ આ વખત હીંમત ધારી શક્યો નહીં. તેણે પોકે
 પોક રડવા માંડ્યું. શેઠની આંખોમાં પણ આંસુની ધારા
 ચાલી. લલી શેઠાણી પણ ધિરજ ધરી શકી નહીં, તેથી
 રડવા માંડ્યું. એ રીતે એક સ્ત્રીના મૃત્યુથી નિકટના
 સંબંધી નેમચંદ સિવાય બીજાં માણસો આટલાં દીલગીર
 થયાં, આ ઉપરથી વાંચનાર વિચારશે કે આ લલીએ લ-
 લમનસાઈથી ને સચાઈથી રહી શેઠ વગેરેને સંતોષ આપ્યો

હશે. સર્વે સગાઓ મળી તેને અગ્નિદાહ આપવા સ્મશાન
 લઈ ગયા. નેમચંદ પોતાને હાથે અગ્નિદાહ દીધો. અને
 મુઠકું બાળી રહ્યા પછી તેઓ ઘર તરફ દીલગીરી સાથે
 પાછા ફર્યા. નેમચંદનો તેની ઉત્તરક્રિયા સારી કર-
 વાનો વિચાર હતો, તેથી તેણે ખુબ નાણું ખરચી દાડો
 કર્યો; તથા તે ભલી સ્ત્રીનું નામ કાયમ રાખવા માટે
 તેણે કાંઈપણ સારું કામ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. સર્વાનુમતે
 એવું કંઈ કે એક ધર્મશાળા બાંધવી ને તેમાં સદાપ્રત
 ચાલુ રહે તેમ કરવું. વળી કેટલાક શ્રાવકોના મનમાં
 ઝોડાં ઢોર, કબુતર, ચકલાં વિગેરે રહે એવું કરે એવો
 વિચાર હતો. પણ આ વખત તેઓ બોલ્યા નહીં. એ
 સંબંધી વાતચીત કરવાનો વિચાર તેઓએ ધર્મશાળા
 તૈયાર થાય ત્યાર પછી રાખી સહુ ઉઠીગયા. નેમચંદ ધ-
 ર્મશાળા બાંધાવવાને સંપૂર્ણ પૈસા કાઢ્યા હતા. તેનો વિ-
 ચાર મોટા પાયાપર ધર્મશાળા બાંધાવવાનો હતો.
 માટે સારા કારીગરોને બોલાવી તેણે પ્રથમથી નકશો
 ચિતરાવ્યો હતો. ને તે નકશામાં પોતાની મરણ માફક
 સોઈ રહે એવું મકાન થાય તેમ સલાહ મીસ્ત્રીને આપી.
 ગામ બહાર તેણે એક જગો વેચાતી લીધી; ને સાડું
 મુહૂર્ત જોઈ પાચો બોધવવો શીરું કર્યો. આ મકાનનું
 કામ આજમાં આણું બે વરસ ચાલે તેમ હતું; પણ

તેટલા વખતમાં નેમચંદને પોતાને દશ જવું પરવડે તેમ નહોતું; કારણ કે જો તે જાય તો અહીંઆં પાછળ કોઇ સંભાળ સારી રાખે નહીં. તેથી તેણે પોતાના બે ચાર વિશ્વાસુ નોકરોને પોતાને મુળ વતનને ગામ મોકલ્યા. તેઓને પુઠકળ પૈસા આપ્યો ને સારાં મકાન ગામમાંથી મળે તો વેચાતાં લેવાં, નહીંતર નવી જમીન ખરીદી ત્યાં મકાન નવાં કરાવવાં. આ બાબતનો પણ નકશો ચિતરાવી ગુમાસ્તાને આપ્યો હતો. એ રીતે તેણે નોકરોને અગાઉથી રવાના કરી પોતે ત્યાં રહી મકાનની તપાસ રાખતો હતો. બે વરસ ઉપર થોડા દિવસો ગયા એટલે ધર્મશાળાનું કામ પૂરું થવા આવ્યું. મન માનતી સગવડ તે ધર્મશાળામાં નેમચંદે રાખી હતી. હવે તે ધર્મશાળાનો ખર્ચ ચલાવવા તથા લોકોને બીજા સુખનેસાર તેને બીજી જોડવાણુ કરવાની હતી. આ બધી બાબતનો ખર્ચ ચાલે તેને માટે પુઠકળ પૈસા વ્યાજે મૂક્યા. તથા તેમાંથી શી રીતે દર વરસે ખર્ચ કરવો તે બાબતનો તેને એક ઉપરી નીમવાનો વિચાર હોવાથી તેણે એક દિવસ પોતાને ઉતારે ગામના શેઠ શાહુકારોને બેગા કર્યા, અને તેઓને નેમચંદે નીચે પ્રમાણે વિનંતી કરી. આ ધર્મશાળા તૈયાર થઈ છે, તેનું વાસ્તુ કરવાનો વિચાર છે, ને તે આવતા કાલે સારો દિવસ છે, માટે કરવું છે. તેમાં

આ પ્રમાણે ગોઠવણ રાખવાની છે. એક ભાગમાં નિરા-
શ્રીત લોકો કે જેને હાથ પગ તથા આંખો વગેરેથી ઇશ્વરે
અપંગ કીધાં છે. જેઓ મહારોગી હોય ને પોતે કાંઈપણ
કામ કરી શકતાં ન હોય તેને માટે ખાવા પીવા વગેરેનો
તથા તેની ચાકરી બરદાસ્ત લેવાય તે માટે છે. બીજા
જેમાં કે વૈદ્યકશાળા કે જેને વૈદ્ય શીખવું હોય તે રહે તથા તેજ
ભાગમાં શીખવનાર વૈદ્ય ને રાખવું કે દવાખાનું જેમાં ગરીબ
લોકોને વગર પૈસે દવા મળી શકે ને તેઓનો રોગ દૂર
થાય. ત્રીજા ભાગમાં ગામના છોકરાઓને માટે નિશાળ
સ્થાપવી છે. અને ચોથા ભાગમાં આવતા જતા મુસાફરને
ઉતરવાનું તથા જેને જમવાની મરજી હોય તેઓને ત્યાં
જમાડવા તેને માટે પ્રાણાણ રસોઈ કરવા રાખવો જેથી
સર્વે કોમના લોકોને ખાવા પીવાની અડચણ પડે નહીં.
વળી જે માણસ તે રસોઈઆનું રાંધેલું ન ખાય ને
હાથે રાંધી ખાવાની મરજી હોય તેને શીકું મળે. આ
રીતે મારે ગોઠવણ કરવાની છે. આવા જન ઉ-
પયોગી કામથી વધારે સારું છે. વૈદ્યકખાતાનું કામ કે-
જે ભણે તેને શીખવવાનું તથા દરદિને દવા આપવાનું
કામ હું આ વૃદ્ધ ગૌરજી પ્રતાપચંદ્રને સોંપવા ધારું છું.
તેનું ભરણ પોષણ પણ થાય એવો મારે બંદાબસ્ત
કરવો છે. આ બધાં કામ થવા માટે હું ચાળીશ હજાર

રૂપિઆ કાઢવાને તૈયાર છું ને રૂપિઆ ગામના વ્યાપારીની મારફત વ્યાજે મુકવાના છે. અને તેના વ્યાજમાંથી ખરચ કરવા હું આ રાજપાળ^૧ શેઠને ઉપરી તરીકે નીમું છું આ રીતે નેમચંદે કહ્યું; ત્યાર બાદ બે ચાર બેઠેલા શ્રાવકોમાંથી એક જણ બોલી ઉઠ્યો કે, શેઠ આપે જે ધર્મ શાળા કરવી ને તેમાં શી ગોઠવણ કરવી તે વિશે જણાવ્યું, પણ અમારા ધારવા પ્રમાણે ખોડાં ઢોર, ચકલાં, કબુતર વિગેરેને રાખવાનું થાય તો સાડું. કારણ કે આપણે શ્રાવકોનો ધર્મ છે કે જીવનું પાલન કરવું તો આપ જીવદયા પ્રતીપાળ કહેવાઓ માટે તેમાં એ બંદાબસ્ત થાય તો સાડું. માણસને તો વાચા છે, એટલે ગમે ત્યાં જઈને માગી ખાશે, વળી માણસને હાથે પાપ પણ વધારે થાય છે. કોઈ માણસને આપણે ખાવા પીવાનું આપ્યું હોય તે જઈને કાંઈ ખોટું કર્મ કરે તો આપણને પાપ લાગે છે. માટે માણસ કરતાં બીજા જીવનું પાલન કરવુંએ ઉત્તમ છે. માહાજનીયા સાંઢડા તથા બોકડા વગેરે બહુ દુઃખ પામે છે. તેઓ ચોમાસામાં ને શીયાળામાં વરસાદ તથા ઠાઠથી મરી જાય છે, તેઓને રહેવાને માટે મકાન નથી. માટે આપનું જે કામ છે તેમાં ખોડાં ઢોરના તથા બીજા જનાવરોને રહેવાનું થાય તો બહુ સાડું કહેવાય. આ-

---

૧ જ્યાં નેમચંદની આગલી સ્ત્રી હતી તે શેઠને.

ટહું કહેતાંજ પડખે બેઠેલા શ્રાવકો હાજર કરવા મંડી
 ગયા. સઘળાએ પૂરાવો અગાઉ બોલેલા માણસના લા-
 ભમાં આપ્યો. પરંતુ નેમચંદ તો બહુશ્રુત ને શાંત મ-
 નનો માણસ હોવાથી તેણે એક ચિત્તે સઘળી બીના જા-
 ણી લીધી. ત્યારબાદ તેણે પોતાનું બોલવું શરૂ કર્યું. તે
 બોલવું એવી નમ્રવાણીમાં હતું કે સાંભળનારનું મન મો-
 હિત થતું ને માફું લાગતું નહીં. નેમચંદ બોલ્યો. શેઠ
 સાહુકારો તથા બીજા લોકોને મારી નષ્ટ વિનંતી છે કે જે
 આ નિરાશ્રીત સ્થાન બંધાવ્યું છે, તો તેના નામ પ્રમા-
 ણેજ તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. તમારું બોલવું હું
 માન્ય કરી શકતો નથી; કારણ કે દુનિઆ ઉપરના બધા
 આત્મા કરતાં માણસનો આત્મા ઉત્તમ છે. માણસ ઉ-
 પર દયા કરવી તેજ ખરી દયા છે, તેને દાન આપવું તે-
 જ ખરું દાન છે, તેના ઉપર ઉપકાર કરવો તેજ ખરો
 પરોપકાર છે, ને તેને બચાવવાને જીવ આપવો તેજ ખરો
 ઉદારતા છે. આંકેલા સાંઢડા, બોકડા વગેરે પાળવાથી કાં-
 ઈ ફાયદો થતો નથી. આંકેલા સાંઢડા રસ્તામાં રઝળી
 લોકોના જીવન માલને નુકશાન કરે છે. બે સાંઢડા બાઝતા
 હોય તેમાં કોઈ માણસ વચ્ચે આવી જાય તો વખતે મ-
 રી જાય છે. આમ માણસ મરી જાય તેથી શું પાપ લા-
 ગતું નથી ? લોકોના બેતર વાડી વગેરેમાં જઈ મોહોલનું

સત્યાનાશ વાળી નાંખે છે, તમામ વાવેલું અનાજ ખાઈ
 જાય છે, ને બાકીનું ખુંદીને બગાડી નાંખે છે. આથી
 બિચારા બેડુતો વજે ભરતા હોય તેનો આત્મા કેટલો
 બળતો હશે ? શું આ પાપ તે સાંઢાનું પાલન કરનાર
 મહાજનને નથી લાગતું ? બોકડા વગેરે બીજા જનાવશે બ-
 નરમાં વખતે આથડે છે, વેપારી લોકોના દાણાદુણી વગેરે
 દુકાનપર પડ્યું હોય તે ખાઈ જાય છે, તેથી બિચારા
 વેપારી કંઠાળી જાય છે, તોપણ મહાજનની બીકથી
 તેને મારી શકતા નથી ને પોતાના મનમાં બળીને બેસી
 રહેલું પડે છે. શું આવા લોકોની આંતરડી બળે તે પાપ
 મહાજનને નથી લાગતું ? આવા લાગતાં પાપોનો વિ-
 ચાર આ વખતના અધમ થઈ ગયેલા મહાજનના
 મનમાં આવતો નથી. તેઓ પોતાના ધર્મની આજ્ઞાને
 અનુસરી ચાલનારા નથી. માણસને વાચા છે, પોતાના
 દુઃખનો ચિતાર બીજાના મનમાં ઉતારી શકે છે માટે
 તે જીવ નહીંજ આવી રીતે બોલનાર માણસ ઇશ્વરની
 નજરમાં પછો ગુનેહગાર છે. નાના જીવડાને બચાવવા,
 જી, માંકડ, ચાંચડ, મચ્છર, વગેરે એકાદ પ્રાણી મરી
 જાય તેને માટે ઉદાસ થવું ને માણસને હરકત થાયતો
 કાંઈ ઈલાજ ન કરવો, દુકાળના વખતમાં કાગડા, કુતરા,
 બોકડા, સાંઢા વગેરેનું પાલન કરી તેઓને મસ્તાન બ-

નાવવા અને આપણા જાતીલાઈ મનુષ્ય ભુજે ટળવળીને
 મરણ પામે તો પણ તેના તરફ અનાદરથી જોવું, કુ-
 તરા, બિલાડાનો છવ જતો હોય તો ગમે તે પ્રકારેથી
 મેલેનત કરી તેને બચાવવો, સાપ કુવામાં પડી ગયો હોય
 તો બે ચાર શ્રાવકોએ તેને કાઢવા જવો, દારડાને સું-
 ડલો બાંધીને કૂવામાં પડેલા આ ઘાતકી માણીને બચાવવું
 ને મનુષ્યનો આત્મા બચાવવા તરફ બેપરવા રહેવું
 આ હાલના શ્રાવકોની દયાવૃત્તિ ! હાલના શ્રાવકો શાસ્ત્રની
 દયા વૃત્તિનો ગેર ઉપયોગ કરે છે ! મેશ્રીઆ ચેષ્ઠામાં કહે
 છે, કે શ્રાવકો નાના છવને પાળે ને મોટા છવને મારે
 એ કાંઈ ખોટું નથી. આ કહેવત તમારા બોલવા ઉપ-
 રથી સિદ્ધ થાય છે. બળી એ તમારી દયાવૃત્તિ ! કાગડા,
 કૂતરાને ઉગારવાને મેં આ કામનો આરંભ કર્યો નથી.
 કીડીને દરે લોટ મુકીને મારે માણસ ઉપર અનાદરની ન-
 જરથી જોવું નથી. કપ્પતર, ચકલાં વગેરે કરતાં માણુ-
 સોનો આત્મા મને બહુ ઉત્તમ લાગે છે. તમારી
 પાપી દયા વૃત્તિને હું કદી પણ ઉત્તેજન આપનારો નથી.
 મારો પૈસો માણસના ઉપયોગમાં આવશે. પશુના ઉપ-
 યોગમાં આવે એવો મારો પૈસો હરામનો નથી. ઉપરથી
 દયાવૃત્તિને મનમાં શ્રાવકોના જેવી કઠોરતા મારા દિ-
 લમાં નથી. માણસ જો હશે તો હજારો માણી થશે.

પણ દુનિઆ ઉપરથી માણસ નાશ પમાડી માણીને રાખવાથી માણસ ઉમત્ત થશે નહીં. માટે માણસનો આત્મા સર્વે આત્મામાં શ્રેષ્ઠ છે. માટે મારી ધારણામાં હું કદી પણ ફેરફાર કરવાનો નથી. મારું બંધાવેલું મકાન નિ-રાશ્રીત લોકોને માટે છે ને અનામત મુકેલા રૂપિઆનું વ્યાજ પણ તેના ઉપયોગમાંજ વાપરવાનું છે. આ રીતે કહી તેણે રાજપાળ શેઠ તથા બીજા બે ચાર સારા વે-વેપારીઓ શ્રાવક છતાં ખરી દયા વૃત્તિમાં સમજતા હતા, તેની મારફત રૂપિઆ વ્યાજે મૂકાવ્યા. સહુથી ઉપરી રાજપાળશેઠને નીમ્યા. તેની મંજૂરી શિવાય ખરચ થઈ શકે નહીં. આ કામનો હીસાબ રાખવાને સારા બે ગુ-માસ્તા રાખવા તે બાબતની ભળામણ તેણે આ શેઠને કરી. વળી વધારે એ જણાવ્યું કે આ કામનો ચોખ્ખો હી-સાબ મને ત્રણ ત્રણ મહીને એક વાર મળવો જોઈએ, તથા વરસ દિવસે સામટો હિસાબ એક સાથે લખી મોકલવો. વગેરે બીજા કેટલોક બંદાબસ્ત કરી, બેઠેલા સજ્જનોને માટે જમવાનું તૈયાર હતું, તેથી જમવા ઉઠ્યા. ત્યાર બાદ પાનસોપારી ખાઈ સર્વે પોત પોતાના ઘર તરફ રવાના થયા. નેમચંદને બહુ વખત આ કામમાં રોકાવું પડ્યું હતું, તેથી કંટાળી ગયો હતો. કારણ તેના વાણી-તર જે તેણે અગાઉથી અમદાવાદમાં ઘર લેવાને મોકલ્યા

હતા, તેના કાગળો ઉપરાઉપર આવતા હતા. માટે બીજે દિવસે કુચ કરવાનો વિચાર હતો. તેથી પોતાનો તમામ સરસામાન સંભાળીને ચાકરો ગાડાંઓમાં ભરે, માટે તેમની તપાસ રાખવા માટે ગયો. સરસામાન વગેરે ભરી રહ્યા પછી તેણે બીજે દિવસે ચાલવાનું નક્કી કર્યું. ગામમાંથી રાજપાળશેઠ મારફત વિશ્વાસુ વળાવીઆ પણ સાથે લઈ લીધા, તેથી રસ્તાની હરકતો દુર થઈ. ચાલતાં ચાલતાં એક બે માસે તે એક ગામને દરવાજે આવ્યા ને ત્યાં દેરા તાંબુ ખડા કરીને ઉતારે કર્યા, પોતાનાં માણસને સરસામાન લેવા માટે ગામમાં મોકલ્યા. ગામના વ્યાપારીને ખબર થતાં તેઓ મળવાને આવ્યાં. થોડી રાત ગઈ નહોતી એટલામાં એક ગામનો વૃદ્ધ માણસ નેમચંદના પગમાં આવીને પડ્યો. ને કહેવા લાગ્યો કે આપ આપના તમામ માણસો સહિત મારે ત્યાં જમવાને ચાલો. આ માણસ કોણ હતો ને વાંચનાર પ્રથમથી અટકળી શકશે નહીં પણ તે માણસ નેમચંદનો સસરો હતો કે જ્યાં નેમચંદ જાવે જવા અગાઉ એક આંટો આવી બે ચાર રાત્રી રોકાઈ ગયો હતો. તેણે આવીને પ્રથમ બહુ આગ્રહ કર્યો પણ નેમચંદ માન્યું નહીં. તેમને ધિરજ આપી પાસે બેસારી બધી વાત કહી ખતાવી. તેની દિકરીના મૃત્યુની વાત તેનો કહીને સ્નાન કરાવ્યું. નેમચંદ તેને ધિરજ આપી

ભવિષ્યમાં હતું તે પ્રમાણે થયું એમ સમજાવ્યો; વળી તેનું નામ કાયમ રાખવા જે લોકોપયોગી કાર્ય કર્યું હતું તેનું વર્ણન કહી બતાવ્યું. આ રીતે વાતચીત કરતાં રાત અરધી જવા આવી. ચાકર લોકોએ જમવાને વાસ્તે ઉઠો રસોઈ તયાર થઈ છે એમ કહ્યું. આ વખત નેમચંદના સાસરીઆ તરફનાં ઘણાં માણસો અહીં, આવ્યાં હતાં. સર્વે જાણાંએ મળીને નેમચંદને જમવાનો બહુ આગ્રહ કર્યો તેથી પોતાના માણસો શિવાય એકલો તેને ત્યાં જમવાને ગયો. નેમચંદને જમતાં જમતાં માલમ પડ્યું કે આ માણસો છેક ગરીબ અવસ્થામાં આવી ગયાં છે. તેઓ માંડમાંડ પેટનું પૂરું કરતાં હોય એમ નેમચંદને લાગ્યું. તે છતાં તે જમતી વખત કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા શિવાય બેસી રહ્યો. જમીને તે તંબુએ આવ્યો ને બીજે દિવસે સવારમાં તે રવાના થયો. સર્વે સાસરીઆં તથા ગામના સારાસારા માણસો તેને વળાવવા છોટે સુધી આવ્યા. સર્વેને નેમચંદે પાછા વળવાની આજ્ઞા કરીને એક શેઠને તેણે કાંઈ ખાનગી કામ સારું રાખ્યા. નેમચંદનો સસરો વળાવી ઘરે આવ્યો. તેના મનમાં તરેહવાર વિચાર થવા લાગ્યા. આપણી દિકરી ગઈ એટલે આપણું સરવસ્વ ગયું. દિકરી હતતો આજ આ અવસ્થામાં આપણે જમાઈ પાસેથી કાંઈક મદદ પણ

માંગત. તેણે તો ગરીબી જોઈ કાંઈ આપવાની પણ ઉદારતા દેખાડી નહીં. પણ ભૂલ્યો હું એમ વિચાર કરું છું મેં તેના દુઃખી વખતમાં મારી સારી હાલત છતાં પણ તેને આશ્રય આપ્યો નહોતો, તો તે આજ મારે ભાવ પણ શાને પૂછે. ? આમ વિચાર કરે છે તેવામાં એક ગામના શેઠનો મુનીમ આવ્યો ને તેણે એક હુંડીના કટકો બતાવી તેમાં સહી કરી આપવાનું કહ્યું. તેણે સહી કરી આપી કે તુરત તેણે પાંચ હજાર રૂપિયા તેને ગણી દીધા. પેલા વાણીયાને તેણે પુછ્યું. ભાઈ આ રૂપિયા શેના ? મને કેમ આપો છો ! મારે આટલા બધા રૂપિયા ન જોઈએ. તેણે કહ્યું મારા શેઠ ઉપર તમારા નામની નનામી હુંડી આવી, તેથી તમને તે રૂપિયા આપવાના હતા; તેનું બરોબર નામ હુંડીમાં નહોતું એટલે મને બબર નથી. એમ કહી તે ચાલતો થયો.

આ રૂપિયા મોકલનાર કોણ હશે ? એમ વાંચનાર દરેકને થયા શિવાય નહીં રહે. પણ તે રૂપિયા મોકલનાર નેમચંદ તેનો જમાત્ર હતો. જે શેઠને તેણે રોક્યા હતા તેને રૂપિયા ગણી આપ્યા. ને પોતાના સસરાને આપવાનું કહ્યું. ને તેની પોહાંચ લેવા માંડે તેણે પોતાના એક ચાકરને શેઠની સાથે મોકલ્યો હતો. સાબાશ છે નેમચંદ તારી ઉદાતાને ! ખરી ઉદારતા વા-

પરનાર તું જ છો ! મુરખ શ્રાવકો નાનાં પ્રાણીને બચાવી મનુષ્ય ઉપર જીલમ ગુજારે છે, ને છેવટે તે “રૌરવ” નર્કમાં જઈને પડે છે, તેના કરતાં તું હજાર બલકે લાખ દરજે સારો. તારી અવદશાના વખતમાં તને આશ્રય નહોતો મળ્યો, પણ તે ભૂલી જઈને તે પર આશ્રય આપ્યો. તેજ તારા મોઢા મનની નીશાની છે.

પોતાનો વાણાતર પહોંચ લઈને થોડે છટે ભેજો થયો, તેથી સરવેને આનંદ થયો. નેમચંદ ચાલવાને તાકીદી કરી. તેઓ થોડા રોજમાં પોતાના ગામને પાદર આવી પહોંચ્યા. જે ગામમાંથી સંપૂર્ણ દુઃખી થઈ અનાજના સાંસાથી ગામ છોડેલું તેજ ગામમાં પાછું લક્ષાધિપતિ થઈ દાખલ થવું એથી નેમચંદના મનમાં કેટલો આનંદ થયો હશે. તેના વાણાતરે ઘર લઈ રાખ્યાં હતાં તેમાં જઈ રહ્યા. બીજે દિવસે તેને સગાંવહાલાં મળવાને આવ્યાં. નેમચંદને સારી હાલતમાં મળવાથી સરવેને અતિશય આનંદ થયો. નેમચંદ પણ સરસાઈથી પોતાના (વતનમાં) ગામમાં પાછો આવ્યાથી વધારે મગ્ન થવા લાગ્યો, ને તે પછીના દિવસે તેણે સુખચેતનાં નિર્ગમન કર્યા.

તથાસ્તુ.

આશ્રય પત્ર.

પ્રથમથી ગ્રાહક થએલા સદ્ગૃહસ્થોનાં નામ.

પુદાવંદ પુદાએગાન ફેજદક્ષ નવાખત્રી ૭ ખાહાદુરખાનજી...	૨૦
મીરજાં મહારાએ શ્રી ખેંગારજી સવાઈખાહાદુર	૩૦
મ. સાહેબખદા સુલતાન મહમદખાનજી શેહેરખાનજી ખાખી	૧૦
રાવખાહાદુર હરિદાસ વિહારિદાસ જીનાગઢ દિવાન...	૧૫
રા. રા. આચાર્ય વલ્લભજી હરિદત્ત સૌરાષ્ટ્ર દર્પણના સેક્રેટરી...	૫
રા. રા. ગણપતરાય મયાશંકર. ઘોડા ખી. એ.	૫
રા. રા. ભુપતરાય ત્રીકમજી	૫
રા. ઠ. નાગજી કરશનજી ખુકખાઈન્ડર...	૫
રા. દીવાન ખાહાદુર માણીભાઈ જસભાઈ	૪
રાએજી શ્રી માતીભાઈ અખેરાજજી દરખાર સાહેબ ...	૪

“ત્રણ પ્રતનાં ગ્રાહક.”

રા. રા. ધર્મરલાલ અંમરજી કચ્છી આ.ખા. કાર્યભારી ...	૩
રા. રા. પા ! તુલશીદાસ કરશનદાસ	૩
રા. રા. વોરા પ્રાણશંકર કલ્યાણજી દી. કો. કલાર્ક...	૩
રા. રા. ત્રીભોવનદાસ વિ! તુલશીદાસ વધીલ	૩

“ બે પ્રતનાં ગ્રહકો.”

રા. ઠકર પ્રેમજી ગોવર્ધન બુકબાઇન્ડર...	...	...	...	...	૨
રા. જશંકર આણંદજી ત્રીપાઠી...	...	...	...	...	૨
રા. ભજનુરામ શંકર જડીયા	...	...	...	...	૨
રા. પ્રાણજીવન ઓધવજી...	...	...	...	...	૨
રા. ત્રવાડી જટારાંકર લીલાધર, શ્રીમાળી શુભેચ્છકના					
સેક્રેટરી સાહેબ	...	...	...	...	૨
રા. દવે દેવાશંકર દયારામ	...	...	...	...	૨
રા. ઓઝા ખલવંતરાય વિ. આણંદરાય ન્યાય કોર્ટના શીરસ્તેદાર					૨
રા. રા. સુંદરજી મેઘજી તા. સુ. માસ્તર	...	...	...	...	૨
રા. મેતા જાદવરાય લીલાધરદાસ બુચ	...	...	...	...	૨
રા. છગનલાલ કાળોદાસ દિવાન...	...	...	...	...	૨
રા. અમરતરાય વિ. ગીરજશંકર ઝાલા	...	...	...	...	૨
રા. મી. કરશનદાસ હીરાચંદ	...	...	...	...	૨

“ અકેકી પ્રતનાં ગ્રહકો.”

રા. વોરા જટારાંકર હરજીવન પાહાદુર લાઈબ્રેરીના સેક્રેટરી.	
રા. રા. વ્યાસ ઉમીયાશંકર રાધવજી.—સ્કોલર ઘેલારામ રઘુરામ	
રા. રા. હરિપ્રસાદ લક્ષ્મીશંકર.—રા. રા. માધવલાલ આણંદલાલ મેતા.—રા. રા. ત્રવાડી પ્રભારાંકર નરભેદાસ—રા. સુકલ ભાણુશંકર વી. રણછોડજી પા. જગજીવન જીવરાજ—રા. ત્રવાડી પ્રાણુશંકર પીતામ્પર રા. મુનશી અખટલકરી મ અખટલમહમદ.—રા. ઠા. લક્ષ્મીદાસ ઘેલા.—રા. આણંદજી જયરામ. —રા. પ્રભુશંકર વિ.	

નારણુલ વોરા.—રા. નથુ ઘેલા પટેલ.—રા. દવે ગોકુળ વિ.
જુઠા. માણિક્યંદ જગજીવન.—રા. ગુસાઈ મોતીગર શંભુગર.
રા. શંઘવી નીહાલચંદ વિ. નારણુલ,—રા. ઠકર ગોવીંદજી
બેચર—રા. પારખ તંબકુલાલ નથુભાઈ.—રા. પ્રોત મગનલાલ
ભગવાનજી.—રા. સોની વનમાળી ગોપાલજી.—રા. કરશનદાસ
ખુખચંદ.—રા. પા. ચીમનલાલ મોતીલાલ.—રા. ભટ્ટ હીરાલાલ
નરોત્તમદાસ.—રા. ભાયાણી વનમાળી કેશવજી.—રા. દો. પર-
ભુદાસ ભગવાનદાસ.—રા. દ્વારકાંદાસ રણછોડજી કોઠારી.—શેઠ
નશરવાનજી હોરમજીશા.—રા. પીતાંબર રણછોડજી ઝોઝા.—ત-
વાડી ઈશ્વરલાલ હરજીવન.—દવે ગૌરીશંકર કાશીરામ.
રા. જટાશંકર ત્રીભોવન ઝોઝા.—રા. પ્રીતમલાલ જીગતરાય.
રા. કન્યાણુલ રેવાશંકર ઝોઝા.—દવે ઉમીયારાંકર કન્યાણુલ.
રા. રામદૃષ્ટુ આણુંદજી.—રા. વલ્લભજી જોડા.—રા. હેમરાજ વિ.
શ્યામજી ઠકર.—રા. સાકરલાલ દલપતરામ.—રા. સાકરલાલ રતીલા-
લ—કોઠારી હરિલાલ વિ. ચત્રભૂજ.—રા. ભગવાન પુંજભાઈ.
રા. દોલતરાય વિ. શ્યામજી.—વોરા માનશંકર લક્ષ્મીશંકર.
મેહેતા મોતીલાલ પુરૂષોત્તમદાસ—રા. વામનરાવ સદાસિવરાવ
મેતા લાભશંકર મનસુખરામ.—ઠકર જીવણ વિ. જુઠાભાઈ.
પટેલ છગનલાલ વિ. દેવીદાસ.—ડાકટર બાબાજી જયરામ.
રા. કંસારા વીઠલ વનમાળીદાસ.—રા. ત્રજલાલ ઝોઝાવજી.
રા. લલ્લુભાઈ કુબેરદાસ.—રા. ભગવાનજી રધુભાઈ.—રા. ઝવેરચંદ
લીલાધર મહાલકારી કારકુન.—રા. મુળચંદ વિ. દેવજી.
રા. ભગવાનજી વિ. હીરજી.—મેતાજી કાનજી વિ. અંબારામ.

જેશીજેશાંકર લાલજી.—ત્રવાડી દેવશાંકર આણુંદજી ન્યા. કો.
કારકુન.—રા. પારખ છોટમલાલ વિ. મુળજી ન્યા. કો. કારકુન.
રા. રા. શવાઈલાલ વિ. કુરુણાશાંકર નીગાળા ટપાદાર.—રા. દ-
યાળજી ડાહ્યાભાઈ વહીવાકોઠેના શીરસ્તેદાર.—રા. રા. મેતા
મણીશાંકર જટાશાંકર.—રા. રા. ઠકર પ્રાગજી ભવાન.—રા. રા.
વીપદયાશાંકર જયશાંકર.—રા. રા. પ્રહસત્રી વશરામ કરશનજી.
રા. રા. રામલાલ નરભેરામ.—રા. રા. તુલશીદાસ જુનાગઢ
સપ્ત પોસ્ટ માસ્તર.—રા. રા. શંઘવી નેણુશી કચરા.
રા. રા. પા. મોતીચંદ અભયચંદ—રા. રા. ઠકર ગોવીંદજી
રતનજી.—પા. ત્રીકમદાસ વલભજી.—રા. રા. મં. કુલચંદ જગ-
જીવન.—રા. રા. મં. બદવજી રતનજી.—રા. રા. મં. જગજી-
વન મુરારજી.—રા. રા. મં. દામોદર જસરાજ.—રા. રા. ઠકર
જગજીવન વહાલજી.—રા. રા. મણીભાઈ વિ. સારંગધર.—રા. રા.
ઠકર મોહોનજી પ્રેમજી.—રા. રા. સૈયદ અબ્દલ રબ્બક હુખીખમીયાં
રા. રા. ભાટીયા ઠાકરશી શાંકરદાસ.—રા. રા. મા. હરજી-
વન વલભજી.—રા. રા. સોની દામોદર મુરારજી.—રા. રા. નૌત-
મલાલ વિ લાધારામ.—રા. મેતા સમરથપ્રસાદ રામજી.—રા. રા.
નંદશાંકર પ્રભાશાંકર.—રા. રા. જયાપ્રસાદ નરસિંહપ્રસાદ.—રા.
રા. માં રૂગનાથજી પ્રેમજી.—રા. વીપ યેચરલાલ ઝીણારામ
રા. રા. ઠકર ભીમજી મંગલજી.—દોશીત કરમચંદ ન્યાલચદ.
રા. વીપ પ્રભુલાલ પ્રાણજીવન.—રા. રા. માં ઓધવજી આણું-
દજી.—રા. જેશી હરિદત્ત કાશીનાથ.—રા. રા. ઠ. નાનજીજી
ઠા.—રા. મુનશી અબ્દલકરિમ અલીમહમદ.—રા. મેતા મહાસુખ

આણુંદળ.—રા. ભદ્ર હરિદાસ રૂગનાથજી.—રા. રા. કલ્યાણ
 રાય વ્રજરાય. વૈષ્ણવ.—રા. રા. જ્ઞેશુખલાલ વિ પરમાણુંદદાસ
 રા. ઠકર મયારામ દેવકરશન.—રા. ત્રિપાડી કેશવજી લાલજી.
 રા. રા. ધારકં મોતિલાલ હાલજી. રા. રા. ઠ. જ્ઞેઠાલાલ
 ખીમજી,—રા. શા. તારાચંદ જ્ઞેચંદ.—વીપ્ર જમનાદાસ સંપતિ
 રામ.—મી. એચ. એલ. એન.—પા. હરજીવનદાસ મનમોહનદા
 સ.—રા. પારખ વલ્લભજી લક્ષ્મીચંદ.—મેતા મુગઢરાય માધવરા
 ય.—રા. સુતાર કુરજી નથુ.—રા. મેતા પ્રભાશંકર કુલશંકર.
 રા. વોરાલક્ષ્મીશંકર જયશંકર.—રા. રા. મેતા મનસુખરાય
 ભગવાનદાસ.—રા. રા. મા હરખચંદ જ્ઞેચંદ.—રા. માં લાધારાવ-
 ચંદ.—શાહ ત્રીભોવનદાસ મોતીચંદ.—શેઠ જીવણ લક્ષ્મીચંદ.
 મેતા ભુપતરાય નીહાલચંદ.—રા. મ. ભગવાનદાસ જગજીવન.
 ગાંધી મોતીચંદ વંદરાવન.—શુતાર કેશવ લાલા —રા. મ.
 લીલાધર તુલશીદાસ.—રા. પટેલ ગોવિંદજી હીરા.—રા. મુનશી
 અબ્દલરહીમ ખાવામીયાં.—મેતા ઝવેરીલાલ પ્રભુલાલ.
 રા. મેતા નરસંહુપ્રસાદ ગોવીંદરાય.—દેસાઈ ત્રીભોવન ગીરધર
 રા. રા. જોશી મોહનલાલ આણુંદળ.—રા. મેતા પીતમલાલ
 ત્રીકમલાલ.—રા. રા. શ્રીરંગધર વી. મુલશંકર માંકડ.—રા. દેસાઈ
 અંબાશંકર ભક્ષિમદાસ.—રા. મેતા હેમતલાલ વિ ચમનરાય.
 રા. કેસવલાલ સુંદરજી.—મી જગજીવન પુરૂષોત્તમ.—મી જગ
 જીવન માવજી ઠકર.—રા. ચતુરભુજ રણછોડ ગાંધી.—મી.
 માણેકચંદ પાનાચંદ રા. માણેકલાલ હરિદાસ નાજર.—રા.
 સોની લખમીચંદ ડોસા.—રા. સોની નેમચંદ મોંસરજી.—રા.

ગોરધન મોહનજી.—માલી બેચર આણુંદ કંપાઉ-ડર.—રા.
 મુનશી પ્રભુલાલ નંદલાલ.—રા. મેતા છગનરાય ભુપતરાય.
 રા. વલભરાય જાદવરાય મજમુદાર.—રા. અમ્રતરાય ત્રીકમરાય.
 રા. સૈયદ કાલુમીયાં સરિકમીયાં.—રા. રા. મી. મોતીચંદ પાના-
 ચંદ.—ઠા. કેશવજી શ્યામજી.—રા. મેતા કચ્છાણરાય દુલેરાય.—
 વીપ્રદયાશંકર જોશંકર.—શેઠ હરિદાસ લાલજી—વૈદ્ય લુવાર શવજી
 પ્રેમજી.—રા. ઠ હરિદાસ દામજી તા. સ્કુલ મેહેતાજી.—શા. મ-
 ગનલાલ દીપચંદ.—રા. ઠ. વજલદાસ મુલજી.—રા. ખોળ નુ-
 રમામદ ખીમજી—મી નરશીદાસ કરશનદાસ.—રા. મી કેશવજી
 ધરમશી શાહ.—રા. મેતા છેલશંકર શિવપ્રસાદ.—રા. રા. ત્રીક-
 મરાય ઉદયશંકર એજનસી વકીલ.—રા. ગોવર્ધનદાસ ઈંદરજી વૈ.
 ઘ. પ્રીંટર.—રા. વીપ્ર નરભેરામ ગગજી.—રા. ભાવસાર ખુશા-
 લચંદ દામજી.—રા. મંગળપ્રસાદ વિ દુર્ગાપ્રસાદ.—રા. સદાશ-
 કર નીહાલચંદ.—રા. રા. વકીલ જગજીવન જીવરાજ.—રા.
 પદોયાર નારણજી ઉમીયાશંકર.—ઠ. વાલજી નાનજી.—રા. આ-
 ચાર્ય જટાશંકર ધનજીભાઈ જી. તાર માસ્તર.—મે. છગનલાલ દુર્ગા-
 દાસ.—રા. વીપ્ર હરીશંકર વસંતરામ.—રા. અનંતરાય રમાશં-
 કર.—રા. જોશી યમનાંદત વલ્લભજી.—રા. કડીયા મધા નારણ
 મેતા જ્યાશંકર જટાશંકરજી ધર.—રા. છગનરાય વિ જાદ-
 વરાય. રા. હરિરાય વિ બાપુભાઈ વૈજાણવ. રા. મ. પોપટ કસ-
 જચંદ ઇજનીયરના કારકુન.—રા. મુનશી પ્રતાપરાય બલવંતરાય.
 રા. રા. માસ્તર ભુપતરાય દયાળદાસ.—રા. ચંપકરાય ત્રીકમરાય
 મજમુદાર.—રા. મેતા હીરાચંદ લેહેરાભાઈ.—રા. શિવલાલ

મુલજી.—મે નદલાલ પીતાંબર.—રા. મેતા પરસોતમરાય શિવ-
પ્રસાદ.—રા. ભુપતરાય રંગીલદાસ.—રા. નવરંગરાય છેલશંકર.
રા. નાનચંદ વનમાળી જી. રે. ઇ. શી.—રા. મીા. નારાય-
ણરાવ સરવેયર જી. રે.

સુચના

આ ચોપડીનાં કેટલાંક ગ્રાહકોએ પ્રથમ નામ ભરી તેમના ર-
ચનાર તરફ મોકલેલાં છે, તે સાહેબોએ આ બુકનું લવાજમ
પ્રસિધ્ધ કર્તાને મોકલાવી આપવું. આવી જીજ્ઞ રકમને માટે
ઉધરાણીના પત્રો લખવાની અમને તસદિ આપશે નહિ, એવી
આશા રાખવામાં આવેછે.

આ બુકનાં મુક્ત પાસવાનું કામ અમોએ રાખેલ પરતું નજ-
રચુક થવાથી કોઈ જગોએ બુક રહેલી માલમ પડે, તેા ત્યાં
સુધારીને વાંચવાની તસદિ લેશોજી. એજ. વિનંતિ.

પ્રસિદ્ધ કર્તા

જાહેર ખબર

આ બુક નીચે લખેલે ઉદ્દેશ્યથી મળશે. કામત આડ
આના પોસ્ટલ ચરધા આના.

ગુનાગદ.—પ્રસીદ્ધ કર્તી પાસેથી.

” સૌરાષ્ટ્ર જ્ઞાન પ્રસારક આરીસેથી

મુખ્યક.—હા. દામોદર રતનસી આમાથી પાસેથી કે. કાલકાદેવી
નં. ૨૭

ધોરાજી.—ગાંધી ચતરબુજ રણછાડ. આરા ખપા.

અમદાવાદ.—શા. કર્ણુર વીરચંદ વરદાની હવેલી.

કરાંચી.—દામોદર હરજીવન પાસેથી.

ભાવનગર.—શા. માણેકચંદ આનાચં. પાસેથી કે. પીતાંબર
વસ્તાનુ કારખાનું.

નવાનગર.—શા. દુર્લભદાસ સ્યામજી ધ્રુવ.

લાંબડી.—સુબોધપ્રકાશના મેનેજર પાસેથી.

સુરત.—શા. કરશનદાસ નારણદાસ પાસેથી.

મોરબી.—ઝાઝા વાધજી આશારામ પાસેથી.

આ સીવાય ઘણીએક વતની બુકો તથા ફેટલોક સામાન
પણુ અમારા પાસેથી મળશે અને તેની કામત પણુ વ્યાગથી
લેવામા આવશે. જેમને જોઈએ તેણે અમને લખવું.

ગુનાગદ અગર

પ્રસીદ્ધ કર્તી.

વીર ચાલા નાટક.

શ્રી નારાયણ હેમચંદ પ્રાચીન ગ્રંથ અંગ મનોરંજક છે.
આ ગ્રંથ વીર, કશણ અને સીંગરથી ભરપુર છે, તે
નાટક થોડી મુદતમાં અમારા વાંચી છપાઈ બહાર પડશે.
જેમને જોઈએ તેણે અમાને લખવું આની કામત આગળથી
પ્રદાક ધનારને નવ આના અને પછગથી ચાર આના પડશે.

